

Институт
за социални, икономически и синдикални изследвания
Фондация "ФРИДРИХ ЕБЕРТ"
Регионално бюро "БАЛКАНИ"

ОКОЛНА СРЕДА
И ИНДУСТРИАЛНИ ОТНОШЕНИЯ

Светла Янкова
Тодор Радев

София, 1997

A 97 - 03918

© Фондация "ФРИДРИХ ЕБЕРТ"
Регионално Бюро "БАЛКАНИ"
© Институт за социални, икономически
и синдикални изследвания
Автори: Светла Янкова, Тодор Радев
Графично оформление: Димитър Енев
Издателство "Графимакс" ООД - София
София, 1997

Предговор	5
Околна среда - функции и проблеми	9
Природни ресурси.....	9
Нарушеният баланс.....	10
Екологични проблеми.....	11
- глобални.....	11
- трансгранични.....	13
- екологични проблеми в България.....	14
Влияние върху човешкото здраве.....	17
Всички са отговорни.....	20
Роля на синдикатите в опазване на околната среда	23
Ново отношение към екологичните проблеми.....	23
Мотиви за участие в политиката за околната среда	26
Екологията - част от синдикалните политически интереси.....	31
Участие на работниците и синдикатите в опазване на околната среда	33
Начини за участие.....	33
- Законодателство.....	33
- Доброволни споразумения между индустриталните партньори.....	37
- Самостоятелни инициативи.....	39
Нива и форми на участие.....	40

Предговор

Икономическото и технологичното развитие на света през втората половина на двадесети век е без съмнение успешно с оглед както на постигнатия стопански растеж и благосъстояние, така и на неимоверното развитие на комуникациите, електронните и индустриалните технологии.

В същото време оценките за необходимостта от навлизането на модерната техника и технологии в някои сфери, както и за цената - най-вече екологичната - на постигнатия стопански растеж далеч не са единозначни и положителни. Дисхармонията между човека и природата се задълбочи, а в някои случаи човешката стопанска дейност безвъзвратно разруши природната среда.

В края на двадесети век човечеството все повече се изправя пред необходимостта да признае, че енергийните и много други природни ресурси са на изчерпване и ако хищническото отношение към природните блага не се регулира, човечеството ще преживее екологична катастрофа.

Сегашното поколение трябва ясно да осъзнае, че природата е вечното благо на планетата и тя трябва да бъде съхранена в най-висока степен за следващите поколения, така както и предишните поколения са я запазили за нас.

През 70-те и 80-те години в страните с развита пазарна икономика проблемът с рационалното използване на енергията и другите невъзловими природни ресурси бе до голяма степен осъзнат и стопанската дейност бе ориентирана към ресурсо-спестявачки и шадящи природата технологии. Разходите на енергия и природни сировини на единица крайна продукция рязко се съкратиха. Пазарните механизми по естествен път доведоха до осъщяване на природните ресурси и до тяхното икономично използване.

За съжаление същият период бе характерен с нарастващо нерационално и хищническо използване на природните ресурси в страните с така нареченото централно планово стопанство. В желанието си да догонят жизнения стандарт в развитите западни икономики и при ограничните си технологични възможности

тези страни мобилизираха огромни природни и човешки ресурси. Липсата на естествени пазарни регулятори и възможността за безпрепятствено използване на природните богатства обаче доведоха до катастрофални резултати. За няколко десетилетия в бившия Съветски съюз и сателитните страни бяха разходвани природни ресурси, с които при по-икономични технологии биха могли да се произвеждат достатъчно жизнени блага за следващите 2-3 поколения.

Рубувайки на догмите за индустриализация на страната, българските управници също уредиха трайно природната среда и не само лишиха децата и внуките ни от нужните им ресурси, но им завешаха достатъчно екологични проблеми като замърсени почви и води, отровен въздух, ненужни химически и други промишлени предприятия-динозаври, които нямат бъдеще в българските условия.

Не е случаен и фактът, че съпротивата срещу комунистическата форма на държавен строй в България се зароди на екологична основа - протестите за отровената атмосфера на гр. Русе.

Тежката социална, икономическа и политическа криза, която преживява България през последните 6-7 години, поне привидно изтласка на заден план екологичните проблеми. Те загубиха приоритета, който имаха в обществения дебат непосредствено след политическите промени. Бюджетният дефицит, липсата на инвестиции, високата безработица, както и редица други причини не позволяват на обществото да предприемеспешни мерки за подобряване качеството на околната среда и разрешаване на някои от най-надеждите екологични проблеми. Те обаче си съществуват и в определен момент ще се окажат по-важни от много други, най-малкото поради факта, че са с много по-дългосрочни последици от временната борба за хляба.

Много от проблемите за рационалното използване на природните сировини, материали и енергията сега са вътре в самите предприятия и са ежедневие за стотици хиляди работници и ръководители на столански звена. В този план бъдешето на екологичното равновесие до голяма степен е в ръцете на индустриалните партньори. Опазването на околната среда и икономичното използване на природните ресурси би трябвало да

заема сериозно място в системата на индустриалните отношения. Без активната подкрепа и участие на тези групи политиката за околната среда не би била успешна.

Настоящата студия е опит да се представят най-общо екологичните проблеми и предизвикателства на прага на ХХI век пред призмата на развиващите се индустриални отношения. Акцентира се основно на специфичната роля на синдикатите в процеса на подобряване качеството на околната среда. Техните възможности за влияние при вземането на столански и други решения не са малки. Те трябва да се възползват от ключовото си положение и опита си в рамките на индустриалните отношения и да участват ефективно при вземане на решения, засягащи работните и общите жизнени условия както на работниците, така и на техните семейства.

Институтът за социални, икономически и синдикални изследвания (ИСИСИ) публикува тази брошура с надеждата, че тя ще бъде полезна за синдикалните организации, федерациите, работниците и за всички, които се интересуват от екологичната проблематика и на които бъдешето на българската природа и здравето на българина не са безразлични. Тя представлява начало на поредица от инициативи, които ИСИСИ планира с цел подпомагане на процеса на участие на работниците в политиката за околната среда.

Авторите изказват своята искрена благодарност за финансова помощ на фондация "Фридрих Еберт", благодарение на която стана възможно публикуването на тази брошура. Специални благодарности и на г-жа Росица Борисова за нейната подкрепа и разбиране.

От авторите

Околна среда - функции и проблеми

Чистата и здравословна околна среда е нужна на всички. Днес все повече хора са загрижени за екологичната деградация, причинена в голяма степен от човешката дейност. Те създават колко крехки и взаимозависими са екосистемите на планетата. Вече трудно можем да се успокояваме с факта, че природата притежава способност да се самовъзпроизвежда. Ясно е, че това нейно качество има граници, а на места екологичното замърсяване е достигнало критично опасни равнища. Растителните и животинските видове обединяват с все по-бързо нарастващи темпове, някои от тях изчезват или са безвъзвратно загубени. Нараства броят на местата с влошени жизнени условия. Всеки дава своя принос, колкото и незначителен да е той, към трупащите се купища отпадъци.

Природни ресурси

Всички необходими ресурси за поддържане на човешкия живот и за производството се набавят от природата. Тя ни предоставя вода, въздух, почви, минерали, енергия, растителни и животински видове. Някои от тези ресурси са възстановими, т.е. могат да се възобновяват в сравнително кратки срокове. Много ресурси обаче са невъзстановими. Един път използвани, те не могат да се възпроизвеждат.

От друга страна, цялата ресурсна база не е неизчерпаема. Тя е ограничена, особено що се отнася до невъзстановимите ресурси. Дори възстановимите ресурси трябва да се използват икономично, защото природата има своите граници на възпроизводство. Разумното използване на природните ресурси е важно за поддържане на равновесието в природата.

За възстановимите ресурси - води, гори, животни и др. - разумно количество на използване би следвало да е не повече от количеството, което може да бъде възстановено от съществуващата екосистема или популация.

За невъзстановимите ресурси - газ, нефт, минерални залежи - разумното количество на използване се смята количеството, с което те могат да бъдат заменени с възстановим ресурс. Необходимо е част от печалбата след тяхното извлечането да се инвестира систематично в алтернативни източници. По този начин

когато залежите сършат, ще могат да се използват други налични възстановими ресурси и източници на енергия.

За замърсителите разумно количество на изхвърляне е това, при което количеството изхвърлен замърсител може да бъде рециклирано, абсорбирано или прието без вредни последици от околната среда.

За съжаление, дълго време хората не си даваха сметка за границите на равновесието в природата и за своята зависимост от това равновесие.

Нарушеният баланс

Освен да предоставя жизнено необходими ресурси, природата има и друга основна функция - да абсорбира отпадъците от природните процеси и човешката дейност. Способността на природата да се самопречиства зависи до голяма степен от баланса на съществуващите условия, в които човешката дейност играе съществена роля. Икономическият растеж изисква непрекъснато извлечение на ресурсите на планетата, тяхното използване за производство на материални блага и услуги, и обратното им връщане под формата на отпадъци и замърсители. В този своеобразен кръговрат съществуват граници на възможностите природата да предоставя необходимите материали и енергия и да абсорбира обратно изхвърлените отпадъци и замърсители. Бъдешето на всички нас, общественото и икономическото развитие зависят от съблудаване на тези граници. Нарастването на всяка физична величина, била тя население, автомобили, или купища отпадъци и замърсители, не може да продължава безгранично. Последните десетилетия обаче се характеризираха с бърз икономически растеж, но адекватни мерки за опазване качеството на околната среда не съществуваха печеналбите от увеличеното благополучие. Този неустойчив характер на икономическото развитие доведе до сериозни последици за човешкото здраве и за околната среда. Някои от тях са преки и непосредствени, други имат непряк характер, чието въздействие ще се проявява в бъдеще. Затова днес е нужно повече от всяко го възстановяване на баланса природа - човешка дейност.

Екологични проблеми

Когато околната среда се претовари в степен, която затруднява нейната абсорбираща и самопречистваща способност, се влошава качеството ѝ и се замърсяват всички нейни компоненти - води, въздух, почви и т.н. Ясно е, че човешката дейност влияе върху околната среда по много начини. За съжаление, през последните десетилетия негативното въздействие придоби безпрецедентни размери. Настигаха сериозни промени в съдържанието и концентрацията на замърсителите, което доведе до качествени изменения в състоянието на околната среда. В резултат възникнаха сериозни екологични проблеми. В зависимост от обхватта на въздействие те могат да бъдат глобални, трансгранични, национални или местни.

Глобални екологични проблеми

Техните вредни последици засягат всички хора и екосистеми на планетата, затова те са глобални, т.е. с всеобщо значение. Едни от най-сериозните последици от различните форми на замърсяване на околната среда в световен машаб са:

- затопляне на климата (парников ефект) в резултат на повишенната концентрация на газове в атмосферата;
- разрушаване на озоновия слой на стратосферата;
- обезлесяване на обширни площи в резултат на киселинни валежи и смог;
- заразяване на земните и водните екосистеми.

Глобално затопляне

Атмосферата на земята е в пряка зависимост от слънчевата радиация. Тази радиация нагрява земната повърхност, която от своя страна излъчва топлина. Някои естествено съществуващи в атмосферата газове - въглероден двуокис, метан, озон, азотни окиси и други - имат способност да погълнат отражената от земната повърхност слънчева радиация и по този начин да задържат топлината близо до земята. Те действат подобно на стъкло в парник и затова често ги наричат парникови газове.

В резултат на редица човешки дейности като енергодобив

и енергопроизводство, транспорт, промишлено производство, селскостопански и други дейности концентрацията на тези газове в атмосферата значително се повишава. Така човекът оказва допълнително вредно влияние върху топлинния баланс на земята с потенциални тежки екологични, здравни, социални и икономически последици.

Някои учени предричат повишаване на температурата на земята с 1.5°C - 2°C до 2030 г. Такова затопляне ще създава условия за разтопяване на ледникови образувания в някои части на планетата и повишаване на нивото на водите в океаните и моретата. Последните от глобалното затопляне са изключително сериозни - ерозии, загуба на брегови територии и влажни зони, промяна в структурата на обработваемите земи, вреди за крайбрежната инфраструктура, пристанища и т.н. Нарушеният топлинен баланс ще окаже съществено влияние и върху растителните и животиските видове. Една от стратегията за намаляване на вредите е ограничаване на емисиите в атмосферата от въглероден двуокис и другите оказващи вредно влияние на климата газове.

Намаляване на озона

Озонът е естествено съществуващ газ, който се намира в различни концентрации в атмосферата. В ниските слоеве концентрацията му е сравнително ниска, освен в случаите на допълнително натоварване от човешки дейности. Във високите части на атмосферата - стратосферата, която представлява и т.нар. озонов слой - неговата концентрация силно се увеличава. Озонът е единственият газ в стратосферата, който предпазва земята от силната ултравиолетова слънчева радиация. Разрушаването на озоновия слой води до увеличаване на ултравиолетовата радиация и до тежки последици за живота на земята. Нарушава се продуктивността на земните и водните екосистеми. Вредите за човешкото здраве са свързани главно с рак на кожата, заболявания на очите (катараракта), нарушения в имунната система. Учените и лекарите все по-често алармират за непрекъснато нарастващия брой на тези заболявания.

Разрушаването на озоновия слой е пряко свързано с наличието на някои съдържащи хлор газове, изхвърляни в атмосферата. Те се характеризират с изключителна стабилност, затова могат да стигнат до стратосферата, без да влизат в химически реакции

и да се разграждат. В стратосферата под въздействие на слънчевата радиация отделят хлорни атоми, които разрушават озона.

Именно устойчивостта на тези газове доведе до широкото им използване в хладилната, химическата, хранителната, козметичната промишленост. След като беше доказана връзката им с разрушаване на озоновия слой, световната общност предприе редица мерки за ограничаване и поетапно спиране на тяхната употреба.

Киселинни валежи

Изхвърляните в атмосферата емисии от серни и азотни окиси и въглероден двуокис влизат в контакт с водните пари и се преобразуват в серни и азотни киселини. Падашите т. нар. киселинни валежи променят киселинния баланс на земните и водните екосистеми. Настигват негативни промени, които причиняват вреда на почвите, растителните и животинските видове, на сградния фонд, водят до обезлесяване на големи площи и т.н.

Разбира се, не бива да се чертаят апокалиптични картини, но е наложително всеки човек да има ясна представа и съзнание за последиците от замърсяването върху своето здраве и заобикалящата го среда.

Трансгранични екологични проблеми

Има случаи, когато замърсяването на околната среда, възникнало на територията на една държава, може да засегне съседни, а дори и не толкова близки страни. Тогава говорим за трансгранично замърсяване. Например замърсяването на река Дунав от една държава засяга всички страни, разположени по-надолу по течението на реката. Вливашите се води в Черно море разширяват още повече обхвата на проблема. Осъществяването на общи екологични програми и координирани действия от всички заинтересувани държави в тези случаи е от съществено значение.

Типичен пример на трансгранично замърсяване представлява аварията в химическите заводи в Базел, Швейцария, през 1986 г., когато бяха изхвърлени във водите на р. Рейн хиляди тонове отровни химикали, някои от които съмртоносни. Отровените води преминаха през териториите на Франция,

Германия и Холандия, убивайки риби и други водни организми и продължавайки разрушителното си действие до вливането си в Северно море. Крупни производствени аварии също могат да причинят трансгранично замърсяване, какъвто беше случаят с аварията в Чернобил. У нас пример на трансгранично замърсяване са екологичните проблеми с въздуха на гр. Русе. Примерите могат да продължат, но те само доказват, че екологичните проблеми не признават граници и засягат всички хора на земята.

Екологични проблеми в България

Една от основните причини за тежката екологична криза и свързаните с нея здравни проблеми на населението са някои специфики на икономическото развитие на страната през последните четири-пет десетилетия.

Социалистическата индустриализация имаше за приоритет тежката индустрия и синоним замърсяващи производства: металургия, енергодобив и енергопроизводство, химическа промишленост, тежко машиностроене. Добивната промишленост беше слабо развита поради липса на достатъчно сировини. За сметка на това се развиваше преработвателната промишленост. В резултат на така структурираната индустриална рамка българската промишленост стана силно зависима от внос на основни сировини и материали. При интеграцията в рамките на СИВ тяхното набавяне не представляваше проблем. Сировините, енергията и материали-те бяха направо разшищавани, като България заплащаше вноса им с износ на друга продукция. Пазарите бяха гарантирани, но качеството на продукцията беше ниско и далеч под световните стандарти. Не съществуваха икономически механизми за разумно и пестеливо използване на сировините и материалите. За единица крайна продукция, която бе със значително по-ниско качество от световните стандарти, у нас се изразходваше 2 до 3 пъти повече енергия, 1,5 до 2,5 пъти повече черни и цветни метали, 1,5 до 2 пъти повече цимент и други строителни материали и т.н. Съществуващото екологично законодателство не беше прилагано ефективно, контрол почти липсваше и санкциите бяха символични. Нуждата от опазване на околната среда беше подценявана за сметка на икономическите показатели и съревнованието със западните страни; предприятията не се интересуваха от екологичните проблеми.

От друга страна, икономическата карта показва твърде неравномерно разпределение на икономическите структури из територията на страната. Бяха създадени промишлени комплекси с висока концентрация на замърсяващи предприятия и производство. Такива центрове се създаха в районите София - Перник, Пловдив - Асеновград, Стара Загора, Хасково - Димитровград, Варна - Девня, Кърджали, Силистра - Русе. Не само че голям брой индустриални единици бяха изградени на сравнително малка част от територията на страната, но и жилищата за работната сила се изграждаха в непосредствена близост до тях, на места дори без необходимия санитарен коридор. Типичен пример за такова строителство е Димитровград. Днес тези региони са т.нр. горещи екологични точки, където населението е с най-серииозни здравни проблеми.

В резултат на негативното въздействие върху околната среда всички нейни компоненти бяха силно засегнати.

Около две трети от замърсяването на водите се падат на промишлени източници и около една трета - на битови. Ежедневно се изливат значителни количества битови и промишлени отпадни води, немалка част от тях непречистени. На много места пречиствателните станции или липсват, или са безнадеждано останали, или не работят. Особено вредни за човешкото здраве последици има замърсяването на питьяните водоизточници с тежки метали и токсични вещества директно или чрез некачествени хранилища за опасни отпадъци. Обезпокояващо високо е нивото на нитратите във водата в резултат на земеделски дейности и неправилно използване на пестицидите. Някои реки са мъртви или почти мъртви и водата в тях не е пригодна дори за напояване. Най-висока степен на замърсяване се наблюдава при речните басейни на Искър и Марица, реките Русенски Лом, Струма и др.

Замърсяването на въздуха е един от най-серииозните екологични проблеми на страната. Най-големи замърсители са енергийният сектор, включително въгледобивната промишленост, химическата, хартиено-целулозната промишленост. Концентрацията на олово във въздуха от оловно-цинковите заводи и транспорта, прахът от металургичните заводи, както и серният двуокис и други газове, особено в комбинация с прахови частици, представляват сериозен екологичен и здравен рисък. Минералите и смесените прахове, съдържащи свободен силициев двуокис, са

основен вреден фактор на работната среда и най-широко разпространена група прахообразни замърсители, чито основни първоизточници са добив и преработка на полезни изкопаеми, леярство, топлоенергетика, производство на строителни, огнеупорни материали и други. Праховата експозиция в тях се поддържа на по-високо от безопасното ниво. При подземния въгледобив, в карieri, в леярството запрашенността превишава до десетки пъти пределно допустимите концентрации. Същото се отнася и за азбестостържашите прахове, най-вече при производство на азбест.

Почвите са силно замърсени с тежки метали (олово, мед, цинк, живак и др.) и химикали, като в отделни райони обработват земята практически не може да се използва за селскостопански дейности. Прекомерната и неправилна употреба на пестициди повишава нивото на нитрати в почвите, а оттам и в подпочвените води. По данни на Института "Пушкиров" най-замърсени са почвите в районите на Гловдив-Асеновград, Средногорие, Перник, Пазарджик.

Нарастващето на количеството на твърдите битови и промишлени отпадъци също представлява сериозен проблем, който се усложнява особено през последните години. Огромното количество вносни опаковки например се съпътства с пълна липса на адекватни хранилища за депониране.

Тежко замърсените от индустрията горещи екологични точки са сред приоритетните екологични проблеми на страната. Като най-сериозни могат да се споменат проблемите в следните райони:

- районът на Гловдив - наличие на олово в почвите от комбината за цветни метали;
- Пирдоп - Златница - серни окиси във въздуха от медодобива;
- Кремиковски - наличие на фенол от коксовото производство;
- районът на Димитровград - проблеми от циментовите заводи;
- ТЕЦ "Марица Изток".

Провежданите изследвания върху здравето на населението в горещите екологични точки установяват сериозни здравни нарушения, пряко свързани със замърсяването на околната среда. В приетата Национална програма за екологични действия приоритет в краткосрочен план е намаляване на вредите върху човешкото здраве.

Влияние върху човешкото здраве

Здравословното състояние на човека се определя от редица фактори, сред които екологичните имат съществено значение. Влошеното качество на околната среда оказва отрицателното въздействие върху здравето на населението. В едни случаи това въздействие е пряко, докато при други въръзката е косвена и трудно установима. Често то се обуславя от специфични комбинации на различни екологични фактори.

Най-общо въздействието на замърсяването на околната среда върху здравето зависи от обхватът на експозицията и дозата. За някои екологични фактори се приема, че дози под определени граници не са опасни. За други се смята, че няма минимална доза на безопасна експозиция и че представляват рисък при всички нива на експозиция.

Що се отнася до характера, здравословните проблеми могат да бъдат местни, национални или трансгранични. Наблюдават се и такива, които се отнасят само до определени групи от населението, но могат да бъдат общи за различни страни.

Страните от Централна и Източна Европа например наследиха тежки екологични проблеми от комунистическото управление, характеризиращо се с прекомерни инвестиции в тежката и силно замърсяваща промишленост. Деградацията на околната среда в тези страни се смята за един от факторите за сериозните здравни проблеми. Според данни на Световната здравна организация за здравословното състояние на населението в Европа за 1992 година, особено беззапокояваща е разликата в страните от Западна Европа, от една страна, и в бившите социалистически страни, от друга.

Така например данните за продължителността на предстоящия живот показват съществена разлика в двете групи страни. Тази разлика е от порядъка на 7.3 години при мъжете, 4.9 години при жените, или общо за населението - 6 години. За България тези стойности за периода 1990-1995 година са 67.8 за мъжете и 74.9 за жените. Средната продължителност на живота за 1992 г. в страните от Западна Европа е 75.6 години, докато в страните от Централна и Източна Европа тя е 69.6 години. Детската заболяваемост и смъртност също показват различни стойности, като тенденциите в тази посока също са беззапокояващи, както се вижда и от таблиците с данни за България.

Средна продължителност на предстоящия живот

1980-1985		1990-1995		2000-2005	
мъже	женни	мъже	женни	мъже	женни
68.5	74.3	67.8	74.9	68.8	75.6

Смъртност

1990	1991	1992	1993	1994
12.5	12.8	12.6	12.9	13.2

Детска смъртност

(умрели деца на възраст до 1 година на 1000 живородени)

1990	1991	1992	1993
14.8	16.9	15.9	15.5

Изт.: Годишен справочник на НСИ, 1996 г.

Разбира се, причините за различното заравословно състояние на двете групи население са комплексни и не винаги ясни. Безспорно обаче е мнението, че екологичните фактори оказват влияние наред с другите работни, социални и жизнени условия на живот.

Замърсяването на въздуха, наличието на серен двуокис и особено на прахообразни частици е основен фактор за респираторни заболявания като астма и бронхити, както и за болести на черния дроб и отравяния с въглеродни окиси.

Шумовото замърсяване е фактор на околната среда, който води до хронична загуба на слуха при хронична експозиция, до заболявания на нервната система. То се явява фактор и при свързани със стрес заболявания като язва, хипертония и други.

Произходит на част от канцерогенните заболявания се счита за екологичен. Многобройни наблюдения и изследвания дават основания на учени и лекари да считат, че някои видове

от тези заболявания се влияят от факторите на околната среда. На първо място, разпределението на заболяванията се различава в зависимост от географското положение. Второ, данните за населението при миграция също показват зависимост на видовете канцерогенни заболявания от факторите на околната среда. Трето, някои видове ракови заболявания са в пряка зависимост от експозицията и въздействието на химикали и радиация.

Данните за регистрираните заболявания от злокачествени новообразования в България показват, че техният брой нараства.

Регистрирани заболявания от злокачествени новообразования (в брой)

	1990	1991	1992	1993	1994
Регистрирани	153,651	157,623	162,598	166,500	172,254
Новооткрити	22,038	22,457	22,858	23,055	24,588

Изт.: Годишен справочник на НСИ, 1996 г.

Особено внимание следва да се обърне на работната среда като място, където експозицията на вредните фактори на околната среда е най-голяма. В тези случаи е особено важно синдикатите да бъдат активни, особено по отношение на контрола за провеждане на изследвания за вредностите за здравето, и то от външни експерти, защото фирмите са пряко заинтересувани от резултатите. Те могат да настояват за спазване на стандартите и екологичните норми. Популярната практика да се заплашат "вредни" (пари за вреден труд) е обидна и опасна. Цел на синдикатите трябва да бъде постепенниот премахване, защото работниците почти винаги заплашват мизерните суми, които получават, със своето здраве. Работата в тази насока е двустранна. От една страна е необходимо да се работи за повишаване на екологичните познания и мотивация сред работниците, а от друга - за непрекъснато подобряване на работните условия по пътя на участието чрез системата на индустриалните отношения или под други форми.

Всички са отговорни

В продължение на десетилетия хората не обръщаха внимание на замърсяването на околната среда и просто трупаха отпадъци в земята, водата и въздуха. Обикновено се смяташе, че контролът за състоянието на околната среда е задача единствено на правителствата, които трябва да приемат закони и да прилагат мерки за спазването им. Но капацитетът на природата да абсорбира произведените от човешката дейност отпадъци беше претоварен. Постепенно нарастваше съзнанието, че правителства, индустрия, обществени организации и цялото население са заедно отговорни за състоянието на околната среда. Защото всеки човек по различен начин дава своя принос за замърсяването, било като производител, потребител, консуматор на стоки и услуги, или просто като турист.

Край на 60-те и 70-те години се характеризират съществени промени в отношението към проблемите на околната среда. През 1962 г. Ракел Карсон написа книгата "Мълчаливата пролет" за разрушителния ефект на пестицидите, която се смята за своеобразен символ на обрат в екологичното съзнание на много хора. Създадоха се международни организации, поставиха се основите на екологичната политика на много държави. Зародиха се първите екологични движения. През годините след Конференцията на ООН за околната среда, проведена през 1972 г. в Стокхолм, светът постепенно осъзна, че независимо от това къде живеем, всички делим една и съща околна среда, зависим от едни и същи ресурси, и сме единакво отговорни за състоянието им.

През 1987 година Световната комисия за екология и развитие (WCED) публикува своя доклад "Нашето общо бъдеще", станал известен в цял свят. Той даде нов импулс на загрижеността за околната среда, като отново постави въпроса за устойчивото развитие на човечеството. В доклада се дава най-простото и популярно определение на понятието устойчиво развитие - "развитие, което задоволява нуждите на настоящото поколение без да пречи на възможността бъдещите поколения да посрещнат своите нужди". Въпреки противоречивите мнения и дискусии по проблемите на устойчивото развитие, докладът подтикна много държави да разработят национални стратегии и програми.

Своеобразен обрат от дискусии към конкретни програми и действия беше проведената през 1992 г. в Рио де Жанейро Световна конференция на ООН за екология и развитие. Декларацията от Рио представява основна рамка на идеите и концепции за опазване и подобряване качеството на околната среда, развити в Протокол 21 чрез конкретизирани бъдещи действия и мерки. В документа се декларира, че устойчивото развитие и опазването на околната среда трябва да се реализират на всички нива в обществото, като успехът на политиката и програмите зависи в най-голяма степен от участието на обществените организации на различните социални групи. От съществен принос от синдикална гледна точка е препоръката за по-активно и пряко привличане и участие на работниците и синдикатите. Те са признати като силно заинтересувана обществена група с потенциално важна роля, с оглед на техния опит в участието им в индустриалото производство и развитие. Синдикатите притежават съществени ресурси за участие и подпомагане на процеса на опазване и подобряване качеството на околната среда. Съществено място в Протокол 21 се отдава на обучението и квалификацията като важни инструменти за развитие на човешките ресурси с цел подпомагане на прехода към устойчиво развитие. В тази връзка се отбележва ролята на синдикатите за обучение и квалификация на работниците, за повишаване на екологичните умения и мотивация, с оглед на новите изисквания на екологичната политика и устойчивото развитие.

Западноевропейските страни декларираха опазване на околната среда като основна цел на своята цялостна политика за следващите години. В Единния Европейски акт бяха поставени основните цели на екологичната политика: -да се пази и подобрява качеството на околната среда; -да се опазва здравето на населението; -да се осигурява разумно и рационално използване на природните ресурси. Дейностите, свързани с опазване на околната среда, се подчиняват на три основните принципи *превенция, *третиране на екологичната вреда при източника, *замърсятелят плаща.

Непосредствено след политическите промени в страните от Централна и Източна Европа, през 1990 година в Дълбин се състоя съвместна среща на министрите на околната среда на страните от ЦИЕ, ЕО и ЕФТА. На нея беше решено да се

проводят редовни конференции по екологичните въпросите. Първата пан-европейска конференция на министрите на околната среда се проведе през 1991 в тогавашна Чехословакия, а Втората - в Швейцария (1993). През октомври 1995 г. в София се проведе Третата конференция, в чиято работа взе участие и представителна делегация на световната синдикална общност. В резултат на тези срещи бяха разработени инициативи и приети важни документи с цел подобряване на състоянието на околната среда. Беше разработена Екологична програма за Европа, както и Екологичен план за действие, чиято основна цел бе подпомагане на страните от Централна и Източна Европа в прилагането на реалистични и икономически ефективни методи при решаване на съществуващите тежки екологични проблеми. Планът за действие предостави критерии и методология за определяне на стратегическите приоритети на национално ниво. На базата на тази програма повечето страни разработиха националните си екологични програми.

България участва активно в европейския процес по проблемите на околната среда. Непосредствено след политическите промени от 1989 г. беше разработен и приет Закон за опазване на околната среда, а по-късно и Наредба за въздействие върху околната среда. През 1992 година с помошта на Световната банка България разработи Национален екологичен план за действия, който беше актуализиран през 1994 г. През 1995 година страната ни беше домакин на Третата среща на министрите на околната среда в Европа. За съжаление, въпреки че се признава отговорността и ролята на всички в обществото за успешното решаване на екологичните въпроси, индустриалните партньори и по-специално работниците и синдикатите у нас са изключени от този процес. Причините са различни и този въпрос ще бъде разгледан накратко в следващите глави.

Роля на синдикатите в опазване на околната среда

Ново отношение към екологичните проблеми

Класическите индустриални отношения уреждат взаимоотношенията в икономиката между представителите на труда и капитала - работниците и работодателите. Държавата също участва в този процес главно като регулятор на тези отношения. Основни теми в системата на индустриалните отношения са заетостта, заплашането, работната среда, както и други условия на труд. Индустриалните отношения се осъществяват на три основни нива. На национално ниво обичайно регулирането става чрез трудово законодателство или чрез директни преговори и консултации между индустриалните (наричани също социални) партньори. На това ниво държавата е пряко въвлечена, като основни нейни функции са правното регламентиране на индустриалните отношения чрез създаването на закони и правила, посредничество и арбитраж, както и пряко участие като партньор в социалния диалог. На регионално ниво преобладават представителните организации на работниците и на работодателите. На местно ниво се регулират трудовите и социалните отношения на конкретното работно място.

Проблемите на околната среда не са включени като част от системата на индустриалните отношения на нито едно от тези нива. Широко разпространено бе мнението, че индустриалните отношения не са област за поставяне на екологични въпроси и опазването на околната среда оставаше дълго време извън обсега им.

През последните две десетилетия и особено през последните няколко години настъпиха съществени промени в отношението към опазване на околната среда в световен машаб. Индустриализацията и темповете на икономическия растеж доведоха до екологична деградация. Екологичните въпроси добиха стратегическо значение и започнаха пряко да влияят при решаване на икономически и социални въпроси. Ставаше все по-ясно, че партньорите в индустриалните отношения не могат да останат настрана от проблемите на околната среда по редица причини.

- На първо място, няма никакво съмнение, че индустриалното производство е основен замърсител и причинител на голяма

част от екологичните проблеми и здравните рискове. Пощироко погледнато, почти всяка човешка дейност има отрицателно въздействие върху околната среда. Като потребители на стоки и услуги всички дават своя принос в нарастващия куп от отпадъци. Потребителският избор обаче е пряко свързан с производството на тези стоки и услуги. Така че отново стигаме до производството като основен източник на замърсяване на околната среда.

- По-специално внимание следва да се обрне на взаимоотношението работници—околна среда. Двойката позиция на работниците определя противоречивия характер на това взаимоотношение. От една страна, те са смятани за основни действащи лица в замърсяване на околната среда. Често населението и екологичните неправителствени организации в общините, където работят предприятията замърсители, обвиняват работниците, че са виновни за тежките екологични и здравни проблеми. От друга страна, работниците са най-узавязнатата и рискова група от населението и са най-прекъснати от замърсяването, тъй като са в прям контакт с неговия източник. Те са и първите, които понасят последиците от крупни производствени аварии.
- Основните въпроси на разискване в системата на индустриталните отношения като сигурност на работни места, доходи, охрана и безопасност на труда, квалификация, право на информация все повече се влияят и зависят от екологични критерии. Екологичната политика на държавната и местната власт и на конкретните предприятия има пряко или косвено отражение и последици за работниците. Определени изисквания и стандарти за опазване на околната среда например могат да доведат до създаване или загуба на работни места и така пряко засягат работниците. В по-дългосрочен план екологичната политика може да промени профила на производствата и дейностите на дадено предприятие или отрасъл, структурата на работната заплата, програмите за квалификация и други.
- Екологичната мотивация в живота на хората и поведението им при техния консуматорски избор, както и нарастващото екологично съзнание оказват и ще оказват все по-голям натиск върху корпоративната политика на икономическите субекти. По този начин екологичната политика става неразделна част

от икономическия климат и производствени условия. При глобализацията на икономиката екологичните критерии придобиват особено важно значение в борбата за пазари и надмощие, в стремежа за привличане на потребителите.

- Освен всичко друго работниците и работодателите са също и граждани, които понасят последиците на екологичните рискове както всички останали членове на обществото.

Всичко това доведе, бавно и сравнително късно, до промени в отношението и на индустриталните партньори към проблемите на околната среда.

Дълго време те поддържаха обща позиция на отрицателно отношение към екологичните проблеми, макар и по различни причини. Синдикатите изтъкваха главно конфликта между екологичните нужди и запазването на работните места, докато за работодателите прилагането на по-строги екологични стандарти бе свързано с повече разходи. Често те се обединаваха при възникване на ситуации, свързани с решаване на екологични проблеми. Например при външен натиск, особено за затваряне на замърсяващи производства или предприятия, работодателите обикновено търсят подкрепата на синдикалните организации в предприятието за отлагане на екологичните мерки или за други действия, използвайки по правило довода за съкращения сред персонала. Под страх от уволнения работниците пренебрегват екологичните изисквания и застават на страната на работодателя. Такива случаи се наблюдават и сега в поведението на социалните партньори, макар и по-рядко.

Отрицателното отношение на работодателите и синдикатите към екологичните проблеми се променяше първоначално под натиска на външни фактори като екологично законодателство, обществено мнение, кампании на екологични и потребителски неправителствени организации, медии и други.

Постепенно индустриталните партньори осъзнаваха, че опазването на околната среда и устойчивото икономическо развитие нямат алтернатива. В настоящия етап те отчитат ясно своите интереси, роли и отговорности. Синдикатите разбраха, че участвието в политиката за околната среда е в интерес на работниците. В противен случай те ще се окажат пасивни наблюдатели и ще понасят последиците от прилагането ѝ, без реално да могат

да въздействат и да защитят интересите на своите членове. Те създават своята отговорност и все повече организации включват екологичните въпроси в своята цялостна политика. Разбира се, конфликтът работни места—екология не е изчезнал. Сега обаче този конфликт се характеризира с по-конструктивна позиция и провеждане на изследвания и програми в търсене на алтернативи. Някои синдикати разработват специални програми Екология и работни места. Към структурите им вече съществуват отдели по опазване на околната среда. Там, където такива отдели няма, специалисти екологи работят към отделите по Охрана и хигиена на труда.

Мотиви за участие в политиката за околната среда

Съществува известна разлика в мотивите на работодателските и работническите организации за интерес към екологичните проблеми. Работодателите съврзват въпросите на опазване на околната среда с изискванията на екологичното законодателство, със спазването на екологичните стандарти и норми и с пазарните механизми и принципи. За работниците в най-голяма степен водещи са социално-икономическите и здравните последици. Главните мотиви, които обуславляват интереса на работниците и синдикатите към екологичните проблеми, са:

- заетост
- работна среда
- социално благополучие
- силен интерес към екологичните въпроси

Заетост. Грижата за заетостта на базата на икономическия растеж е изключително сериозна мотивация. Въпросът за връзката между работни места и околна среда не е толкова прост и е предмет на много дискусии, изследвания, статистически и икономически анализи. Дълго време опазването на околната среда, от една страна, и работната заетост, от друга страна, се разглеждаха като противоположни, взаимно изключващи се дейности. И тъй като запазването на работните места е основен приоритет за работниците и за всички синдикати, обикновено те се считат за враждебни на опазване на околната среда. Някои синдикати и сега поддържат твърдението, че професионалните и екологичните

здравни рискове се компенсират чрез ползите от запазване на работните места. Те действат в посока на отказ от решаване на екологичните проблеми за сметка на запазване на работната заетост. В действителност обаче това противопоставяне е твърде опростено, защото двата проблема са свързани и взаимозависими. Наистина има случаи, при които работниците изпитват пряко последиците от екологичните изисквания. Например в резултат на екологични кампании или правителствени решения могат да бъдат затворени предприятия или спрени отделни производства и така да бъдат загубени работни места. Дори не винаги да приемат такава драматична форма, определени негативни последици съществуват. Екологичното законодателство задължава предприятията да повишават нивото на екологична защита и да спазват определени стандарти. Тези изисквания са свързани с инвестиционни решения, които от своя страна водят до замразяване на ресурси в други направления.

Ясно е, че ползите от въвеждане на екологични мерки не са равномерно разпределени. На едни места ще се закриват замърсяващи производства, на други ще се разкриват работни места, свързани с опазване на околната среда. Неравномерно се разпределят ползите и от гледна точка на географското разпределение.

От друга страна, предприятията непрекъснато трябва да се адаптират към променящите се икономически условия и нарастващите изисквания от страна на екологичното законодателство, държавните органи, общественото мнение, и най-вече на самия пазар (вътрешен и международен). Фирмите, които отлагат и забавят прилагането на екологични програми и дейности, могат да се окажат в позиция на губещи пазари за продукцията си и да установят, че са изместени от по-бързо ориентирани се в новите условия конкуренти. По този начин те поставят под въпрос работните места на своите служители в дългосрочен план. В този смисъл сигурността на работните места в замърсяващи предприятия е много по-малка. В крайна сметка самите реалности ще наложат окончателно затваряне на такива предприятия, без да има време за планиране и прилагане на алтернативи.

Прилагането на екологични мерки води до прехвърляне на ресурси, включително и човешки, от една икономическа сфера към друга. Разкриването на нови незамърсяващи производства –

алтернативни източници на енергия, икономия на енергия, рециклиране, алтернативни форми на селско стопанство, туризъм и други - изисква съответната работна сила. Същото се отнася и за новите екологични технологии, да бързо разрастващия се сектор на контрол и управление на състоянието на околната среда и предлаганите във връзка с него услуги за третиране на отпадъци, рециклиране и т. н. Затова и някои профсъюзи гледат на опазването на околната среда като начин за подобряване на условията на труд, повишаване на дългосрочната сигурност на работното място и източник на нови работни места. Германските профсъюзи например имат разработени специални програми "Екология и работни места" и разглеждат опазването на околната среда като потенциал за нови работни места. По статистически данни около 1 милион или 2,7 % от заетите в Германия работят в т. нар. екологичен сектор. Дълго време Германия беше водеща в света в производството на екологични технологии, като за 1995 г. притежавала дял от 18,5 % от световния пазар, отстъпвайки за първи път водещата си позиция на САЩ, които имат 19 % дял.

Ясно е, че последиците върху работните места са двустранни. Многобройните изследвания и анализи на влиянието на екологичната политика върху работната заетост сочат, че няма големи отклонения както по посока на ползите, така и в посока на загубите. Съществуват възможности за алтернативни решения както на макрониво, така и на ниво отрасъл или предприятие. Все повече синдикални организации търсят пътища за съвместно разрешаване на двета проблема и възприемат политика на конструктивност и ангажираност.

Работна среда. Работната среда е място, където съществуват един от най-сериозните екологични и здравни проблеми. Въпреки прилаганите мерки, нездравословните работни условия имат все още значително въздействие върху населението. Проблемите в едно предприятие често показват директна и конкретна връзка и с околната среда извън рамките на предприятието, като вътрешните проблеми на безопасността на труда лесно могат да станат външни и да засегнат и групи от хора извън предприятието, вследствие на самата същност на производствения процес. Затова и синдикатите разглеждат усилията за подобряване на параметрите на външната околната среда като възможност да се обърне допълнително внимание за подобрява-

не на състоянието на работната околната среда в предприятието, тъй като източникът на двета вида проблеми обикновено е един и същ. При много видове работа, особено с вредни вещества, рисковете за здравето на работниците в предприятието са директно свързани с рискове за околната среда и за здравето на хората извън предприятието. Връзката между работната и природната околната среда е най-ясна при крупни производствени аварии, които отнемат живота на работници, засягат здравето на хора извън територията на предприятието и нанасят непоправими вреди на природата.

Замърсяването при аварията през 1976 година в Севесо, Италия, е с такива размери, че се налага зоната да бъде евакуирана, много къщи - разрушени, а горният почвен слой - отстранен. Тази авария постави началото на едно ново отношение към екологията от страна на синдикатите в Италия и на сътрудничество и консенсус по въпросите на околната среда в обществото. И до днес продължават последиците върху човешкото здраве от смъртоносната област изоцянит при аварията в Болап, Индия, през 1984 г., който отне хиляди човешки живота. Радиоактивният облак от аварията в атомната централа в Чернобил през 1986 г. се разнесе извън пределите на бившия Съветски съюз и още веднъж доказва, че проблемите на околната среда са проблеми на всички хора.

Въпреки трагичните последици от такива екологични катастрофи, относително малък е дълт на работниците, които умират при крупни производствени аварии в сравнение с тези, които страдат при обикновени "рутинни" злополуки и от професионални заболявания. Именно хроничните вреди предизвикват най-големи здравни и екологични проблеми. Постепенното и често незабележимо натрупване на замърсители от пробиви, изтичане и от нормални работни процедури имат не по-малко въздействие върху човешкото здраве и природната среда от единичните катастрофи. В повечето случаи химическите и другите агенти са еднакво вредни за човешкото здраве и за природната среда. В този смисъл замърсяването на околната среда може да се разглежда като манифестиация на професионалните здравни проблеми, и обратно, здравето на работниците е екологичен проблем в производствен аспект.

Силен интерес към екологичните въпроси от страна на

работниците. С нарастване на екологичното съзнание и с промени в личния начин на живот изискванията на работниците към качеството на работното място и работната среда значително се повишават. Така например данните от направени представителни допитвания сред работници в Германия през 1995 г. сочат ясно нарастване на интереса към екологичните въпроси за последните 5 години от 45% на 66% сред интервюираните. Груповите характеристики показват най-голям интерес сред младите хора, жените и висококвалифицираните работници. Синдикатите се стремят да отговорят на нарасналите изисквания и разширяващата се сфера на интереси сред своите членове. Някои профсъюзи използват своята политика и дейностите в областта на опазване на околната среда като аргумент в кампаниите си за привличане на нови членове сред младите хора.

В страни с ниска степен на икономическо развитие и на екологична култура на работниците такава мотивация липсва. В България въпреки че екологичните въпроси бяха двигател на политическите промени през 1989 г., се наблюдава противоречие между декларираните и реалните интереси. Общественото мнение се характеризира с абстрактна симпатия и неясни идеи към екологичните въпроси. Няма масово участие, нито дори подкрепа за конкретни екологични инициативи и кампании по въпроси като разделно събиране и рециклиране на отпадъци, почистване на площи, намаляване на транспортния трафик, пестене на ресурси. Съществуващата у нас практика е въпросите в обществото да се решават с регуляторни и технически средства вместо чрез публичен дебат. Една от приоритетните задачи в екологичната политика на синдикатите в такива условия е да повишават екологичната култура, знания и мотивация на работниците чрез различни форми и методи.

Социалното благополучие на работниците и техните семейства и стремежът към по-високо качество на живот е по-общ мотив и е в пряка връзка с предходния. Трябва да се отбележи, че той присъства най-вече при определяне на политиката на синдикални организации в държави, достигнали високо качество на околната среда и на обществено екологично съзнание. Тази политика се характеризира със защита на по-широк обхват от работнически интереси, включващи сфери от живота на хората извън работното място.

Екологията - част от синдикалните политически интереси

Както вече споменахме, тази сфера на интерес е сравнително нова за работниците и синдикатите. През последните години много организации включиха екологичните въпроси, поне на програмно ниво.

Настилите промени в икономиката и индустриалните отношения през последните години коренно промениха средата за синдикална дейност. През 80-те и 90-те години натисът на промените налагал нов тип стратегия на синдикатите и участие в процеса на вземане на решения. Повечето синдикати в световен мащаб отчитат новите условия, характеризиращи се с няколко основни фактора:

- промени в структурата на икономиката с нарастване дельта на услугите;
- промени в състава и характера на работната сила. Увеличава се броят на временно наети, на индивидуални и подизпълнителски договори и т.н. Оформят се тенденции към засилване на десентрализацията и междуотрасловите противоречия в рамките на синдикалните структури.
- глобализацията на икономиката и нарастване ролята на транснационалните корпорации;
- нови форми на мениджмънт - управление на човешките ресурси и други форми на директен контакт с работниците и служителите.

Всички тези промени наложиха и нов подход към екологичните въпроси от страна на синдикатите. Зароди се дискусия дали е необходима промяна на класическите рамки на защита на интересите на синдикалните членове (на базата на условията на труда), към по-широка рамка, включваща въпроси от живота на работниците извън работното място (обществения и всекидневния живот). Съществуват различия в позициите на синдикатите по този въпрос. В голяма степен те се определят от екологичната политика и социално-икономическите условия на съответната държава. Докато в едни страни основна цел на екологичната политика е опазване здравето на населението, в други стремежът и целите са доста по-обхватни и са в посока на повишаване каче-

ството на живот. Така че се наблюдават най-общо два вида поведение сред синдикалното движение. Някои профсъюзи, главно в развитите индустриални страни, се насочват към представителност на по-широк кръг от работнически интереси. Поведението на други пък е ясно основано на защита на чисто класическите интереси на условия на труд. Екологичните проблеми се разглеждат изключително в контекста на тези интереси.

Съществуват различия и в стратегическите цели в тази област. Някои синдикати (и те са большинство) са на мнение, че не трябва да се намесват на политическо ниво в поставянето на целите и определянето на приоритетите в държавната политика в областта на опазване на околната среда. Те виждат ролята на работниците чрез участие и оказване на влияние в процеса на изпълнение на тези цели и политики. Съществува алтернативният подход на участие в определяне на политиката за околната среда. Всеки синдикат трябва да разработва цялостната си политика към проблемите на околната среда в зависимост от направления политически избор.

Не трябва да се преувеличава активността на синдикатите. Екологичната политика е чувствителна тема в рамките на работническото движение. Затова степента на активност на синдикатите и политиката, която избират да следват по отношение на опазването на околната среда, са различни и се обуславят от такива фактори като: степен на сериозност и нетрепящи отлагане екологични проблеми; ефективност на националната екологична политика и на нейното прилагане; инновационна способност на системата; потенциал за консенсусни решения; степен на влияние на екологични организации; степен на екологично съзнание в обществото. Едно обаче е безспорно: независимо каква политика възприемат синдикатите, екологичните въпроси вече присъстват в сферата на интересите на все повече организации.

Участие на синдикатите в опазване на околната среда

С признаването на екологичните проблеми за сфера на интерес в системата на индустриалните отношения възниква въпросът за участиято в опазването на околната среда на индустриалните партньори, и по-специално на работниците и техните представителни организации. Този въпрос има няколко аспекта - какви са начините за участие, на какви нива и в какви форми може да се осъществява. Съществуват някои общи характеристики, както и различни практики в рамките на синдикалното движение. Някои от тях са разгледани накратко по-долу.

Начини за участие

Най-общо начините за привличане и участие на индустриалните партньори в прилагане на политиката за околната среда са в три основни направления.

1. Чрез законодателство, т.е. чрез институционализиране на правата и отговорностите на индустриалните партньори по пътя на включването им в нормативната уредба.
2. Чрез доброволни споразумения и сътрудничество между работодателите и работниците/синдикатите.
3. Чрез независими действия и самостоятелни инициативи.

1. Законодателство

Независимо че екологичното законодателство се различава в различните държави, то има някои общи структурни и целеви особености. Законите определят правата и задълженията на всички ползватели на околната среда и нейните ресурси - различните сектори на икономиката, общините, обществените групи, индивидите. Националното екологично законодателство може да бъде разделено на следните категории закони.

- Конституционните разпоредби дават основните права и задължения на гражданите. Съгласно Конституцията на България всеки гражданин има право на чиста и здравословна околна среда.

- Общий екологичен закон (закон за опазване на околната среда) определя целите и принципите на екологичната политика на съответната държава и правата и задълженията на държавните органи и на физическите и юридическите лица; той може да предвижа финансови мерки за покриване на разходите; да регулира създаването на механизми за привличане на обществеността при вземане на решения, засягащи околната среда. Така например основа на екологичната политика в България съгласно приетия през 1991 г. Закон за опазване на околната среда (ЗООС) е намаляване на риска за човешкото здраве и за околната среда и свързаните с него нанесени вреди и пропуснати ползи. Пет основни групи въпроси се третират в ЗООС:

- информация за състоянието на околната среда,
- контрол върху състоянието на околната среда,
- оценка на въздействието върху околната среда,
- планиране и провеждане на дейности за опазване на околната среда,
- правата и задълженията на централните и местните органи и ведомства, на юридическите и физическите лица.

- Третата категория са специфичните закони и наредби, които третират различни проблеми на замърсяването на околната среда според:

- засегнатите компоненти на околната среда: например закони за въздуха, водите, горите, за моретата, за храната на твърди опасни отпадъци и т.н. С тях се определят екологични стандарти, т.е. максимални приемливи емисии на замърсители.
- вида на замърсяване: шум, атомна енергия, опасни отпадъци и т.н.
- източника на замърсяване: мини, различни промишлени производства.

Организацията на законодателния и на изпълнителския процес в областта на околната среда са относително еднакви в повечето страни.

Законодателната власт (парламентът) определя общите

правила и стратегии в областта на околната среда чрез закони. Изпълнителната власт в лицето на министерства, регионални и местни органи на управление прилагат и следят за изпълнение на приетите закони и нормативни актове, програми и политика в областта на околната среда.

В България законодателната власт принадлежи на Народното събрание и на неговата Комисия по околната среда. Министерството на околната среда (МОС) и специализираните му органи провеждат държавната политика. МОС има 16 регионални инспекции за околната среда (РИОС), разположени в по-големите градове в рамките на основните речни басейни. Те контролират качеството на въздуха, водите, почвите, екосистемите и защитените територии, физическите фактори на средата, спазването на екологичното законодателство, санкционират нарушителите, публикуват периодични бюлетини за състоянието на околната среда на територията, за която отговарят. В структурата на МОС е Националният център за екология и устойчиво развитие, който извършва мониторинг на параметрите на околната среда. НЦЕУР публикува тримесечен бюлтдин, както и годишни доклад за състоянието на околната среда, изискван съгласно ЗООС.

Министерството на здравеопазването и неговите структури също имат определени функции, свързани с мониторинг на качеството на въздуха, питейните води, някои специфични и вредни производства, за хигиената, храните, изследвания и контрол на влиянието на вредните фактори на околната и работната среда върху здравето на населението. МЗ има 28 регионални хигиено-епидемиологични инспекции (ХЕИ), разположени в бившите окръжни градове. В структурата на МЗ е Националният център по хигиена, екология и хранене, който наред с другите си задачи провежда здравни наблюдения и изследвания на населението, както и програми в областта на хигиената на труда и професионалните заболявания.

По специфични въпроси, свързани с въздействие върху околната среда, функции имат и други министерства и държавни ведомства: Министерството на териториалното развитие и строителството, Министерството на земеделието, Националният съвет по водите, Комитетът за горите и други. Местната администрация има права да приема и прилага местни стандарти и екологични данъци и такси.

При нормативната регламентация на участието на индустриалните партньори чрез включването им в законодателните разпоредби може да се приложат два различни по характер подхода.

- чрез националното екологично законодателство, като се предвиди участието на работниците и синдикатите в осъществяване на мерките за опазване на околната среда.
- чрез промени в съществуващото трудово и социално законодателство и разширяване на правата и задълженията на работниците и синдикатите от системата на труд и на охрана и безопасност на труда към проблеми, които засягат общата екологична обстановка.

Съществуващата практика показва, че участието на синдикатите в политиката за околната среда по пътя на включването им в екологичното законодателство е сравнително слабо развито във всички страни. Почти няма случаи на признаване ролята и възлагане на права и задължения на синдикатите в нормативната уредба. Клаузи за синдикално участие има в екологичното законодателство на Италия например, което обаче е по-скоро изключение.

У нас разпоредби за пряко участие на синдикатите липсват както в Закона за опазване на околната среда, така и в другите екологични закони и нормативни актове.

Както беше споменато, индустриалните отношения не се смятат за област за поставяне на екологични проблеми, така че и в трудовото законодателство не се намират текстове, засягащи проблемите на околната среда. Синдикатите имат трайни интереси и известни извоювани права в нормативната база, третираща проблемите на работната околната среда. Тези проблеми обаче са разделени от проблемите на външната околната среда и се третират от различни закони. Законите за работната околната среда могат да станат съществуваща рамка за поставяне на екологични въпроси, като някои права и задължения на работодателите и работниците се разширят с включване на по-широк кръг екологични въпроси извън рамките на предприятиета.

2. Доброволни споразумения между социалните партньори

Друг начин за участие на работниците и синдикатите в прилагане на екологичната политика е сключването на споразумения и постигане на договорености между работниците и работодателите. В този случай социалните партньори доброволно се съгласяват да работят заедно за подобряване качеството на околната среда на базата на сключено споразумение с определен обхват на темите, отговорностите и правата на страните.

Съгласие за сътрудничество може да се постигне по два пътя:

- предложения за сътрудничество от страна на работодателите към работниците и синдикатите или техни представители за участие в съвместна програма за действия. Инициативата за привличане на работниците и синдикатите при решаване на екологични въпроси в този случай е на работодателите, които искат да осигурят успех на своите екологични програми. Сравнително рядко обаче работодателите проявяват такава инициатива. Те смятат, че това е отговорност на менеджмънта и че екологичните въпроси са чисто технически и експертни и изискват специфична квалификация, която работниците и синдикатите не притежават.
- чрез самостоятелна инициатива за поемане на определени отговорности от страна на работниците, синдикатите или техни представители и на тази база да се търсят възможности за постигане на договорености и сключване на споразумения с работодателите. Споразумения могат да се сключат и с други партньори, например с неправителствени организации.

Доброволното сътрудничество между социалните партньори може да се осъществява на всяко едно ниво в системата на индустриалните отношения. На национално ниво споразумения могат да се сключат между всички участници в социалния диалог. В практиката преобладават споразуменията на браншово ниво и на ниво предприятие. Положителни примери в тази област съществуват в повечето западноевропейски страни. В Германия например през 1987 г. в химическата промишленост се сключва споразумение между синдикатите и работодателите за създаване на съвместен институт за предоставяне на информация, курсове и семинари по екологични теми. В настоящия момент германските синдикати и работодатели работят в сътрудничество по прилагане

на европейските екологични директиви и препоръки, по въпроси като система за екологичен мениджмънт (EMAS), екологичен одит, екологични такси и т.н. Има сключени екологични споразумения между мениджмънта и работническите колективи в отделни предприятия от строителната, хранително-вкусовата, металургичната промишленост.

Интересен пример на екологично споразумение между синдикати и работодатели съществува в металургичния сектор в Дания. По споразумение между индустритеалните партньори е въведена система на заплашване, съобразена със замърсяването на околната среда и използването на ресурсите. Тя се базира на идеята, че системата на заплашване на парче произведена продукция кара работниците да бързат и нямат време и стимул да се интересуват от изтичашите химикали. В галваничните производства се въвежда система на заплашване, при която надницаста се увеличава, ако работникът намалява използването на вода и количеството на химическите отпадъци.

Ясно е, че броят на работниците, обхванати от споразуменията, зависи от нивото на сключване и от спецификите на бранша. Шо се отнася до тематиката на споразуменията, най-често те обхващат:

A. Право на информация и консултации по

- съхраняване на опасни материали;
- принципи на депониране на отпадъци;
- планирани инвестиции за опазване на околната среда в случаи на въвеждане на нови инсталации;
- мерки за мониторинг на риска и спазване на екологичните стандарти;
- мерки за предпазване от замърсяване при въвеждане на нови производствени линии;
- задължително представяне на годишен доклад за екологичното състояние от страна на ръководството;
- използване на екологично чисти работни материали, забрана и замяна на някои токсични вещества;

B. Институционализиране на участието

- интегриране на екологичните въпроси в дейността на съществуващи съвместни комитети или комисии;

- създаване на специална работна група - било в рамките на съществуващите по охрана и безопасност на труда или нова група по екологичните въпроси;
- привличане при необходимост на външни експерти.

В. Обучение по екологични въпроси и участие в програмите за мониторинг, оценка на риска и екологичен одит.

Съществуват разбира се и други въпроси, които могат да бъдат включени в обхвата на договорите за съвместна работа и привличане на работниците. Трябва да се отбележи обаче, че чисто екологичните споразумения са все още сравнително редки. По-честа практика е включване на отделни екологични въпроси в колективните трудови договори, като най-често това става в раздела за охрана и безопасност на труда. Много синдикати избират този път, тъй като имат вече извоювани права и опит в тази област и по-лесно могат да докажат връзката между работната и външната околната среда, както и своя законен интерес.

3. Самостоятелни действия и инициативи

Най-важната първа стъпка за провеждане на каквито и да е по-нататъшни действия от страна на синдикатите е изработването на подробна и ясна екологична политика, с определени краткосрочни и дългосрочни цели и стратегии за постигането им.

Отчитайки своите отговорности и интересите на работнищите, много синдикални организации вече разработиха специални програми в областта на опазване на околната среда. Макар и различни по обхват и цели, повечето програми се характеризират с общи елементи, определящи дейностите в тази област: включване на екологични въпроси в колективните трудови договори; създаване на съвместни структури с работодателите; разработване и прилагане на образователни, информационни и квалификационни програми за работниците и синдикалните дейци с цел повишаване на екологичната култура, знания и умения; предоставяне на информация от страна на работодателите и държавните органи за състоянието на околната среда и за екологичните и здравните рискове и други.

Когато става въпрос за опазване на околната среда, повечето работници свеждат този въпрос до безопасност и охрана на труда на работното място. Това е естествено, предвид както

пряката им заинтересованост от създаване на по-добри работни условия, така и на липсата на екологична култура и на достатъчно знания за екологичните и здравните рискове. От друга страна, за повечето работници прилагането на екологични мерки влиза в конфликт с други техни интереси, като работни места, парични компенсации и т.н.

Синдикатите предприемат различни дейности и инициативи с цел повишаване на екологичните знания и умения на своите членове. В този аспект могат да се споменат дейности като интегриране на екологичните аспекти в синдикалното обучение на всички нива; организирането на информационни кампании сред работниците; провеждане на анкети и самостоятелни изследвания; издаване на информационни материали под различна форма и публикации в синдикалните печатни органи; разработване на курсове по специализирани въпроси като екологичен одит, оценка на риска, управление на опасни отпадъци, работа с токсични вещества.

Съществуват много възможности в тази насока и всеки синдикат преценява своите възможности и подхожда индивидуално в зависимост от условията при избор и прилагане на едни или други действия.

Нива и форми на участие

От гледна точка на индустриталните отношения, участието на работниците и синдикатите в екологичната политика може да се осъществява на няколко нива, характеризиращи се с разнообразни форми.

От друга страна, нивата и формите зависят от вида на разглежданите въпроси и вземаните решения, които могат да са в следните насоки:

- развитие на политиката за опазване на околната среда,
- развитие на законодателството,
- механизми за регулиране на опазване на околната среда,
- решения за планиране (предприятие, община и др.),
- прилагане на закони, правилници, наредби, приватизация.

Основните нива, на които се осъществява екологичната политика и участието на работниците и синдикатите в нея, са:

На национално ниво правителството, работодателските организации и синдикатите постигат принципно съгласие за нуждата от екологични промени и дискутират общи стратегии и мерки. Превантинтивният принцип трябва да стане водещ в новата екологична политика и да замени стария метод на индустриализация и експлоатация на ресурсите, който се характеризира със замърсяване и последващо почистване. Синдикатите могат да допринасят допълнително за развитието на екологичната политика и на законодателния процес, като правят предложения за промени в съществуващата нормативна уредба, приемане на нови законови положения, подобряване на контрола по прилагане на нормативните документи и т.н.

На регионално ниво се осъществява сътрудничество и съвместни дейности по регионални и местни екологични проблеми, предмет на обща загриженост. Участието на синдикатите на местно ниво води до постигането на споразумения за предприемане на мерки за намаляване на замърсяването, които отчитат и другите интереси на работниците (работни места, безработица, алтернативни производства и географското им разпределение и т.н.), укрепване на доверието и сътрудничеството по пътя към общата цел за опазване на околната среда и за постигане на устойчиво развитие. Местните общински власти, държавните институции (РИОС, ХЕИ), индустрията, екологичните организации са сред партньорите в това сътрудничество. За съжаление, практиката показва, че синдикатите нямат ясна стратегия за участие на регионално ниво.

На ниво предприятие преоблада практиката на разделяне на проблемите на вътрешната и на външната околната среда. Вътрешните се отнасят до организацията на производствения процес и свързаните с нея екологични последици - вредни вещества, използвани ресурси, ниво на изхвърляните емисии. При решаване на тези въпроси синдикатите имат известно влияние и дори законово регламентирани права и задължения. Шо се отнася до тези екологични проблеми, които излизат извън рамките на предприятието, независимо дали са последица от продукти, отпадъци или емисии, обикновено те се смятат за приоритет и отговорност на мениджмънта.

На ниво предприятие обаче се наблюдават най-много възможности и положителни практики на разширяване на чисто вътрешните с включване на по-широк кръг от проблеми, главно по пътя на доброволните екологични споразумения, колективните трудови договори, както и на чисто синдикални инициативи.

Съществуват различни **форми на участие** за работниците и синдикатите при планирането и прилагането на екологична политика. Предпоставка за ефективното прилагане на различните форми на участие е наличието на информация.

Въпросът за информацията е особено важен. Тя е един от трите основни принципа на всяко едно участие - 1) право на информация, 2) право на участие, 3) право на възражение и обжалване. Правото на информация е основно гражданско право и основна ценност на гражданското общество. То може да бъде активно и пасивно. Активното право на информация задължава държавните органи, физическите и юридическите лица да разпространяват информация. В областта на екологията такива са например издаваните доклади за състоянието на околната среда, бюлетините с данни за емисиите. Пасивното право на информация предполага получаване на определена информация по искане на заинтересувани лица или организации.

Обикновено въпросът за информацията е решен чрез закон или клаузи в специфичните закони, където се определят видът и обемът на предоставяната информация, начинът на достъп и разпространение, условията и сроковете, в които трябва да бъде осигурена информацията. В страните с развита демократия регламентирането на този въпрос в общи линии е ясно, включително и чрез законови разпоредби.

Практиката у нас показва, че по различни причини най-големи затруднения се срещат именно при искане и получаване на информация. От една страна, повечето закони са създавани в период, когато целта беше точно противоположна - укриване на информация, и духът на законите не предполага лесен достъп до нея. От друга страна, дори самите закони да са нови, манталитетът на институциите и лицата в много отношения не се е променил, затова процедурата е твърде тежка и бюрократична.

Познаването на екологичното законодателство е предпоставка за мотивирано и обосновано искане на информация, която представлява законен интерес за работниците и техните

представителни организации. Синдикатите трябва да използват всички предвидени от закона разпоредби за информационно обезпечаване на дейността си в тази област.

Не съществува единен критерий за класификация на формите на участие. Все пак те могат да се групират по няколко критерия:

1. Според степента на влияние: коментари, предложения, консултации, контрол, кампании.

Като преки участници в производствения процес, служителите притежават практически опит и знания, придобити във всекидневната работа и представляват голям, но неизползван потенциал. Практиката и някои проведени изследвания показват, че най-добри резултати има екологичната политика в предприятия и компании, където работниците и/или техни представители са пряко въвлечени в реализацията ѝ.

2. Според начина на организация: институционализирано и неинституционализирано участие.

В страни, в които е възприет по-централизиран модел на индустритални отношения и социалният диалог се осъществява главно на национално отраслово равнище, се наблюдават институционализирани форми на участие. Обратно, там, където системата на индустриталните отношения е силно десентрализирана и контактите се осъществяват главно на ниво предприятие, преобладават неинституционализирани форми на участие. При тях синдикатите разчитат на своите структури в предприятието и на договори и споразумения с работодателите.

Шо се отнася до институционализиране на участието на ниво предприятие, съществуват най-общо два варианта. Много синдикати виждат организирането на екологични дейности чрез развитие на съществуващите форми и методи на действие, най-вече чрез комитетите и отделите по охрана и безопасност на труда вместо да създават изцяло нови структури. И двата начина имат своите предимства и недостатъци.

Разширяване на ролята на съществуващите вече структури по охрана и безопасност на труда е по-лесно от създаване на нови организационни модели. Напълно естествено е опазването на околната среда и охраната и безопасността на труда да се

разглеждат като взаимосъврзани. Много често обаче персоналът по охрана и безопасност на труда има предостатъчно работа и натоварването му с допълнителни задачи едва ли би било ефективно. След първоначално висока степен на включване на поширок кръг от екологични въпроси, много скоро те остават на заден план и постепенно изчезват от дневния ред. Ако се изbere стратегия за съчетаване на въпросите в рамките на вече съществуващите структури, трябва да се създадат условия, за да се осигурят достатъчно време, допълнителна квалификация и техническо обезпечаване за тяхната ефективност.

От друга страна, има екологични въпроси, които излизат извън рамките на охраната и безопасността на труда. Затова някои синдикати смятат за по-целесъобразно да се създадат специализирани звена по проблемите на околната среда. Независимо как ще се наричат такива структури, важно в случая е те да бъдат съвместни между работодателите и работниците (чрез представители) и да имат правомощия за вземане на решения. Решението за избор на един от двата варианта се влияе от преобладаващата организация на индустриални отношения. Синдикатите трябва да преценяват своите възможности и ресурси при избора на варианти.

3. Според начина на участие: пряко и представително.

Съвременните тенденции в развитието на икономиката и на индустриалите отношения създават изключителни изпитания за синдикатите. В новите форми на мениджмънт преобладават тенденции на пряко участие на работниците във всички въпроси, свързани с работата и условията на труд и с участие в управлението. Степента на влияние и силата на синдиката до голяма степен определят и неговата роля като представителна организация на работниците и начина на участие при решаване на екологичните проблеми.

На настоящия етап участието на работниците и синдикатите в политиката за околната среда се характеризира със своята целева ориентираност. При целево ориентираното участие преобладаващи са информационните и консултивативните форми на участие. Твърде ограничени са възможностите за пряко участие във вземането на решения. Те са по-ефективни на по-долните нива на участие. Ориентираните към власт форми на участие

обикновено са институционализирани и регламентирани със закони. При тях съществуват повече възможности за пряко влияние и участие във вземането на решения.

ЛИТЕРАТУРА

Industrial Relations and the Environment. Case studies. European Foundation for Living and Working Conditions. London, 1994.

Update reports from EU countries in the framework of the research project IRENE, 1996.

Borge Lorentzen. *Learning processes from encouraging worker participation in environmental management.* Paper presented to the IRENE workshop. Spain, Oct. 1996.

Workers Participation in the Introduction of Cleaner Technologies. TUC. London, 1996.

Robin Eckersley and contributors. *Markets, the State and the Environment.* Australia, 1995.

Environment and Health. Main European Issues. WHO Regional Publications, European Series, No. 68.

Светла Янкова
Тодор Радев
ОКОНА СРЕДА
И ИНДУСТРИАЛНИ ОТНОШЕНИЯ
Българска
Първо издание
Формат: 90/60/16
Печатни коли: 3

Графично оформление: Димитър Енев
Предпечатна подготовка: Фани Туджарова

“ГРАФИМАКС” ООД - София

**DĚJINNÁ CESTA
ČESKÉ SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE
1878 - 1989**

**Josef Belda, Jan Galandauer, Miloš Hájek,
Zdeněk Hradilák, Tomáš Pasák**

MASARYKOVA DĚLNICKÁ AKADEMIE

Obsah

- 1. Do první světové války** 5
1.1. Evropa v první polovině 19. století 5
1.2. Raný socialismus 6
1.3. Vznik dělnického hnutí 7
1.4. Socialistické myšlení v druhé polovině 19. století 8
1.5. Počátky dělnického hnutí v Předlitavsku 9
1.6. Hainfeldský sjezd 10
1.7. Zápas o volební právo 11
1.8. Sociální demokracie nejsilnější českou stranou 12
1.9. Sociální demokracie a národnostní otázka 13
1.10. Ideologie 15
- 2. Od Sarajeva k Postupimi** 16
2.1. První světová válka 16
2.2. Mezi dvěma světovými válkami 18
2.21. Změny v evropském politickém spektru 18
2.22. Rozkol československé sociální demokracie 19
2.23. Stabilizace dvacátých let 21
2.24. V opozici proti panské koalici 22
2.25. Za velké hospodářské krize 23
2.26. V posledních letech první republiky 24
2.27. Za druhé republiky 28
2.3. Druhá světová válka 29
2.31. Sociální demokraté v domácím odboji 29
2.32. Sociální demokraté v zahraničním odboji 34
- 3. Po druhé světové válce** 35
3.1. První poválečná látka 35
3.2. Československo od května 1945 od února 1948 36
3.21. Volby 1946 39
3.22. Dopad studené války na Československo 41
3.23. Únor 1948 46
3.3. Studená válka 47
- 4. Etapy československého vývoje 1948 - 1989** 50
5. Přílohy

Masarykova dělnická akademie děkuje panu Dr. Erhardu Epplerovi a Nadaci Friedricha Eberta v Bonnu i v Praze za příspěvek k vydání této práce.

1. Do první světové války

1.1. Evropa v první polovině 19. století

Devatenácté století bylo epochou industrializace, urbanizace, postupného odbourávání feudálních pořádků, rozvoje kapitalismu a postupného prosazování demokracie. Evropa 1914 byla od Evropy po skončení napoleonských válek (1815) takřka k nerozeznání: byla pokryta hustou sítí železnic, tovární velkovýroba nahradila manufakturu a zatlačila drobné řemeslnické dílny. Podstatně se změnila struktura společnosti: stará šlechta sice ještě zůstávala na špiči společenské pyramidy, ale důležitější roli již hrála buržoazie. Rolnictvo ještě zůstávalo početně největší skupinou obyvatelstva, ale bylo postupně zatlačováno novou a dynamickou vrstvou. Tu tvořili lidé pracující za mzdu v průmyslu, od dvacátých let byli označováni jako dělnická třída nebo proletariát.

Uvedené rysy byly charakteristické pouze pro západní část Evropy. Zatímco ta se dynamicky vyvíjela, východ našeho kontinentu stagnoval. V politickém myšlení vládnoucích tříd prevládaly dva proudy: konzervatismus a liberalismus.

Postavení nižších vrstev, zejména ve městech, lze vyjádřit jediným slovem: bida. V západním a východním Prusku přestala v roce 1847 třetina obyvatel jíst chleba a živila se pouze brambory, průměrný věk dělníka v Manchesteru a Liverpoolu dosahoval pouze poloviny věku zemědělského dělníka, který určitě nežil dobře. Tento stav pochopitelně znepokojoval i bohaté.

Prevládající politickou a ekonomickou doktrinou buržoazie se stal liberalismus. Jeho stěžejními principy byly individualismus, víra v pokrok, politická svoboda, uznání soukromého vlastnictví. Jestliže víra v pokrok a svoboda jsou hodnotami uznávanými i nižšími vrstvami společnosti, další liberální hodnoty vyjadřovaly třídní omezenost. Liberálové požadovali, aby stát minimálně zasahoval do hospodářství. Východisko z býdy většiny lidu viděli v odstranění překážek rozvoje kapitalismu, odmítali vše, co vedlo k emancipaci dělnictva. Odbory označovali za seskupení neschopných dělníků, ti ovšem ve skutečnosti zůstávali mimo jejich rady, zatímco nej schopnější a nejinteligentnější se v nich nejvíce angažovali.

Konzervativci byli spjati se šlechtou, snili o návratu předindustriálních časů, odmítali výsledky demokratických revolucí, hlásali legitimitu monarchů, kterou odvozovali od Boha.

1.2. Raný socialismus

Nejeden myslitel viděl, že konzervativní a liberální doktriny nedávají adekvátní odpověď na novou situaci. Z kritiky stávajících poměrů i převládajících doktrin vzniká nový myšlenkový proud - socialismus.

Myšlenky Francouzů Henri de Saint-Simona, Charlese Fouriera, Angličana Roberta Owena i dalších navazovaly na starší snahy o sociální spravedlnost, odrážely však novou realitu první poloviny 19. století. Obsahovaly prvky, se kterými se setkáváme v celém dalším vývoji socialismu, a to jak prvky, které prokázaly svou životaschopnost a staly se základními hodnotami, tak prvky utopické či takové, které během času překonal.

Všichni hlasatelé raného socialismu se shodovali v ostré kritice stávajícího sociálního a hospodářského řádu a v potřebě jeho zásadní změny; nový řád měl odstranit bídnu a zajistit dostatek pro všechny lidé. Snažili se i vykreslit podobu nového řádu, včetně detailních rysů, jejich projekty však zůstaly vidičnami. Illuzorními se ukázaly být i jejich pokusy pěsveděčit vladáře a boháče, aby se ujali realizace jejich návrhů.

Vedle shodných rysů nalezneme u prvních socialistů velké rozdíly v představách jak o podobě nového řádu, tak o cestách k jeho dosažení. Fourier a Owen se orientovali na družstevníctví, které by vedlo k novému způsobu společenského života cestou dobrovolné činnosti pěsveděčených. Owen, který sám byl továrník, se pokoušel uplatnit své myšlenky i ve vlastních podnicích. Naproti tomu Saint-Simon žádal, aby hospodářský život plánoval a organizaoval stát na základě vědy; nežádal demokracii a svobodu, ale řád a centralizaci moci. Všichni tři se shodovali v názoru, že neomezené užívání vlastnického práva je společensky škodlivé, nežádali však zrušení soukromého vlastnictví. Odmítali nejen revoluci a násilí, ale i účast v politice.

Saint-Simon, Fourier a Owen jsou označováni za utopické socialisty. Tento název vystihuje jejich pojétí socialismu, neznamená to ovšem, že by se socialismus v dalším vývoji zcela zbavil utopických rysů. A utopii nelze jednoznačně zavrhnout: ona pomáhá hledat cestu vpřed. Mnohé, co se zdálo být utopii - např. osmihodinová pracovní doba - se později uskutečnilo. Bylo ovšem tragické, pokud se lidé drželi utopických cílů, které život cím dál zřetelněji zavrhl.

1.3. Vznik dělnického hnutí

Kruté životní podmínky dělníků a jejich koncentrace v městech a továrnách je vedly k poznání, že se musí kolektivně bránit. Dospěl k třídnímu vědomí a vstoupili do dějin jako samostatná síla. První kroky dělnického hnutí byly výrazem zoufalství: dělníci rozbijeli stroje, lyňští tkalci dvakrát povstali se zbraní v ruce. Velký francouzský revolucionář Auguste Blanqui viděl cestu k novému řádu v ozbrojeném povstání skupin revolucionářů, ani marnost mnoha jeho pokusu a skutečnost, že prožil většinu života ve vězení, ho nepřesvědčily o jeho omylu. Nová třída však poznala význam organizace: vznikají první odbory a družstva. Významnou roli při vzniku britských seahrál Robert Owen.

Brzy dělníci poznali možnost a nutnost domáhat se pro sebe plných občanských práv. V Anglii tak vzniká první politické hnutí proletariátu - chartismus. Dělníci a řemeslníci iniciovali petici (Chartu), žádající zejména všeobecné volební právo. V roce 1847 pověřila mezinárodní socialistická organizace Svaz spravedlivých německé emigranti Karla Marxe a Friedericha Engelse napsání programu. Tak vznikl Manifest komunistické strany, první program proudu, který byl později nazván marxismem. (Slovo komunismus se objevilo ve Francii ve třicátých letech, od padesátých let se ve slovníku dělnického hnutí objevuje málo, frekventovaným se stává až po ruské revoluci.)

"...prvním krokem v dělnické revoluci - čteme v Manifestu - je pozvednutí proletariátu na panující třídu, vydobytí demokracie. Proletariát využije svého panství k tomu, aby postupně vyrval buržoazii veškerý kapitál, soustředil všechny nástroje v rukou státu, tj. proletariátu zorganizovaného v panující třídě, a co nejrychleji rozmožil masu výrobních sil." Vyústění revoluční přeměny viděli Marx a Engels v beztržní společnosti. Marx a Engels byli představiteli revolučního proudu dělnického hnutí, po zkušenostech francouzských revolucí se za jedinou formu revoluce považovalo ozbrojené povstání.

Protiváhou byl reformistický proud, jehož představitelem byl především Louis Blanc. Stejně jako Marx počítal s překonáním kapitalismu, s nahrazením hospodářské soutěže plánováním, cestu k tomuto cíli však neviděl v třídním boji, ale v souhlasu celé společnosti. Byl stoupencem parlamentní demokracie. Jeho konečným cílem byla společnost, v níž by převládala hospodářská i společenská rovnost.

Mezi celou řadou dalších teoretiků zaslouží zmínky Francouz Pierre-Joseph Proudhon, jehož je možno označit za anarchistického socialistu. Byl podezíravý vůči každé formě organizace - státní, politické i odborové, odmítal tedy i reprezentativní demokracii, očekával revoluci, tu však měl uskutečnit lidé sami a ne projektanti revoluce.

1.4. Socialistické myšlení v druhé polovině 19. století

V roce 1848 došlo ve Francii, v Německu, v rakouském císařství i v Itálii k revolucím. Jejich výsledky byly různé; revoluční síly byly sice poraženy, ale staré řady byly oťeseny. Boje tohoto roku i následující vývoj ukázaly, že socialistické projekty nejsou uskutečnitelné přesvědčováním státní moci, bez sociální revoluce. Proto, když ve druhé polovině století vznikají masové dělnické strany (nazývaly se většinou sociálně demokratické nebo socialistické), nesou jejich ideologie především pečeť marxismu.

Marxismus ovšem neměl v mezinárodním dělnickém hnutí monopolní postavení. V Británii převládal trade-unionismus, který odmítal politickou činnost. Tímto rysem se vyznačoval i syndikalismus (rozšířený ve Francii a dalších románských zemích), ten ovšem počítal s pádem kapitalismu cestou generální stávky. Sám marxistický proud, opírající se především o Německo, prodělával vývoj.

Na konci století vydal Engelsův spolupracovník Eduard Bernstein spis *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie*. Ukázal, jak fada Marxových tezí neobstála v konfrontaci s vývojem a žádal jejich revizi (odtud se jeho myšlení označuje jako revisionismus). Prohlásil, že sociální demokracie by měla přiznat, že je stranou sociálních reforem a ne sociální revoluce. Bernsteinovy názory podrobil "ortodoxně marxistické" kritice hlavní teoretik Internacionály Karel Kautsky a dosáhl toho, že nebyly oficiálně přijaty. Avšak v praxi celého hnutí převládl reformismus nad revolutionismem - a dějiny mu daly za pravdu.

1.5. Počátky dělnického hnutí v Předlitavsku

I v českých zemích začalo dělnické hnutí živelnými bouřemi a rozběžním strojů, pocítilo též plnou tlhu perzekuce: v roce 1844 rozehnala vojsko demonstraci u Poričské brány střelbou, již padli čtyři demonstranti za oběť. Nejdražitějším projevem vykřištěvání byla dětská práce; v polovině století pracovaly v továrnách i děti od šesti let, teprve v roce 1885 byla zakázána práce mladších dětí než čtrnáctiletých.

Po porážce revoluce 1848 dusil Bachův absolutismus veškerou společenskou aktivitu: spolky i stávky byly zakázány. Teprve koncem sedesátých let vznikají v českých zemích první dělnické spolky - družstevní, svěpomocné, podpůrné, nemocenské. Tyto spolky tvořily předstupeň odborového a politického hnutí. Jejich zástupci se pak v roce 1874 setkali s delegáty z celého Předlitavska v uherském městečku Neudörfl na ilegálním sjezdu a založili Rakouskou sociálně demokratickou stranu. V přijatém programu prohlásili za svůj cíl svržení kapitalismu, odstranění třídního panství a nastolení socialismu. Vyhlašili též právo národů na sebeurčení.

O čtyři roky později, v dubnu 1878, se sešel ilegální sjezd v hostinci U kaštanu v Břevnově. Zúčastnilo se ho patnáct delegátů a založili Českoslovanskou sociálně demokratickou stranu dělnickou. Ta působila v rámci rakouské sociálně demokracie, sdružovala české dělníky i v německy mluvících oblastech (Liberec, Vídeň).

O rok později nastoupila konzervativně klerikální vláda hraběte Taaffe-ho. Ta se na jedné straně pokusila o dohodu s Čechy, ale zároveň zahájila tvrdou perzekuci dělnického hnutí. Rozpouštěla spolky, omezovala a zakazovala časopisy, uvěznila sociálně demokratické předáky. Josef Boleslav Pecka po svém propuštění ze žaláře emigroval tak jako řada jiných do Ameriky, Ladislav Zápotocký byl vykázán z Prahy do své domovské obce Zákolan.

Takto oslabené dělnické hnutí se ještě rozšířilo na tzv. radikály a umírněné. Radikálové odmítali legální politickou činnost, boj za všeobecné hlasovací právo a sociální reformy. Požadovali, aby se sociální demokracie orientovala bezprostředně na uchopení moci. Umírnění odmítali individuální teror i představu o brzkém dobytí moci. Požadovali, aby se hnutí soustředilo na úsilí o dosažení sociálních a politických reforem, a to mírnou, nenásilnou cestou při dodržování stávajících zákonů.

Sociální demokracie přežila krušná osmdesátá léta, vystavena perzekuci a oslabena rozkolem. Tvořila ji nestálá síť dělnických spolků a především časopisy, jejichž redakce představovaly často vedení strany.

1.6. Hainfeldský sjezd

Rozpor mezi radikály a umírněnými se podařilo překlenout koncem roku 1888 na celorakouském sjezdu v Hainfeldu, který dal straně jednotící programovou základnu. Byla obsažena v nejdůležitějším dokumentu sjezdu, v Zásadním prohlášení: příčinu vykoristování a poroby dělnické třídy byla hledána v soukromém vlastnictví výrobních prostředků, stát byl označen za nástroj panství kapitalismu, bylo poukázáno na rozpor mezi rozmachem výrobních sil a buržoazní organizací společnosti, řešení mělo přinést zlepšení výrobních prostředků. Tento převratný krok byl pořáván za historickou nutnost, jejímž vykonavatelem může být jedině "třídně uvědomělý a jako politická strana zorganizovaný proletariát."

Velkou roli při přípravě sjezdu sehrál Viktor Adler, vídeňský lékař, který svůj život zasloužil dělnickému hnutí. Hainfeldský sjezd zorganizovali němečtí a čeští socialisté a stály k nim organizace německého a českého dělnictva. Později se staly součástí sociální demokracie v Rakousku i organizace polské, ukrajinské a italské. Nicméně vždy to byli němečtí a čeští sociální demokraté, kteří početně i organizačně tvořili rozhodující sílu dělnického hnutí v Předlitavsku. Bylo to nejen proto, že Němci a Češi byli nejpočetnější národy v Rakousku, ale především důsledkem skutečnosti, že tyto národy měly nejvyvinutější sociální strukturu - byly to národy, jež prošly průmyslovou revolucí. České země a Dolní Rakousko, zejména oblast Vídne, představovaly průmyslově nejvyspělejší části monarchie.

Dělnické hnutí v Rakousku překonávalo anarchistické odmítání politické činnosti, jak bylo typické pro radikály sedmdesátých let. V následujících letech to byly právě politické požadavky, které se staly téžíštem jeho činnosti - zejména boj za demokratizaci volebního práva, prosazení ochranného sociálního zákonodárství, boj za odstranění zákonů překážejících volnému rozvoji hnutí.

Dynamika, s jakou začal záhy po hainfeldském sjezdu mohutný rozmach dělnického hnutí, byla překvapující. Jak němečtí, tak čeští sociální demokraté se zúčastnili ustavujícího kongresu Internacionály roku 1889

v Paříži. Josef Hybeš zde sdělil delegátům, že socialismus vtáhl "vitězně do Čech, a to zároveň s pokrokem průmyslu, který vytvořil četný a v bídě žijící proletariát" a že "socialismus zapustil v Čechách hluboké kořeny, takže dnes je nemožné jej vyhladit". Usnesení pařížského kongresu, aby 1. květen byl ve všech zemích slaven jako Svátek práce a den mezinárodní solidarity, mělo v Rakousku mohutný ohlas. Již v roce 1890 prošly početné disciplinované průvody ulicemi Vídne, Prahy, Liberce a mnoha dalších měst. Od té doby se provomajové oslavy staly trvalou součástí života sociální demokracie. Rok co rok dělníci vyšli do ulic s požadavky všeobecného a rovného hlasovacího práva a osmihodinové pracovní doby. (V roce 1885 byl "maximální pracovní den" stanoven na 11 hodin.)

1.7. Zápas o volební právo

Osou politické činnosti sociální demokracie byl boj za volební právo. Do té doby volili do rakouského parlamentu - Říšské rady - pouze bohatší lidé. Když mladočeský poslanec J. Slavík navrhl zavedení všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva, sociální demokraté jeho požadavek podpořili velkou vlnou schůzí a tábórů lidu; při demonstracích v Praze a v Brně došlo ke krvavým srážkám s policií. Výsledkem tohoto úsilí byla Badeniho volební reforma: k dosavadním čtyřem kuriím byla připojena pátá. V té mohli volit všichni muži od 24 let, kteří neplatili dane - tedy především dělníci. Dostali tak poprvé hlasovací právo, ovšem kříkavě nerovné. Ze 425 poslanců jich bylo voleno v páté kurii jen 72, přitom zde volili i voliči čtyř kurií přivilegovaných. Nebylo divu, že se v sociální demokracii ozývaly hlasy, aby Badeniho "žebrácká reforma" byla odmítnuta. Vedení strany však přesto na reformu přistoupilo, i když s protestem. Chápalo ji jako průlom do dosavadního systému, který nakonec povede k rovnému hlasovacímu právu.

V prvních volbách podle Badeniho reformy získali sociální demokraté prvních 14 poslanců. Nejlepších výsledků dosáhli v Čechách: v českých okresech dostali 30% hlasů, v německých dokonce 48%.

Ustílovali však nadále o rovné právo hlasovací a dalšího úspěchu dosáhli v bouričných letech 1905-1907. Ruská revoluce radikalizovala i dělnické hnutí v Rakousku. Celou říši zachvátila vlna demonstrací a stávk. V Praze srážky demonstrantů s policií přerostly téměř v pouliční boje, byly stavěny barikády, policie a vojsko střílely. Velmi svérázným byl boj želez-

ničářů: začali pracovat stroze podle předpisů a způsobili tím naprostý chaos v dopravě. Na jednom projevu v Praze, jehož se zúčastnilo na 50 000 lidí, promluvil vedle sociálně demokratických předáků i T. G. Masaryk. Celé mohutné hnutí se však podstatně lišilo od revolučního hnutí v Rusku. Jeho cílem nebylo uchopení moci, ale demokratická volební reforma. Sociální demokraté ji považovali za prostředek, jenž umožní modernizaci společnosti. Jakmile bylo dosaženo přísluhu vlády o uzákonění volební reformy, sociální demokracie masové hnutí dále nestupňovala.

Pokrok nového volebního zákona do Říšské rady spočíval v tom, že byly zrušeny kurie a každý muž nad 24 let měl jeden hlas. Rovnost byla ovšem porušena tzv. volební geometrií, tj. stanovením volebních obvodů. Ve skutečnosti bylo ke zvolení sociálně demokratického poslance v českých zemích zapotřebí 13 500 voličů proti 7 200 voličům, kteří v průměru stačili poslancům ostatních stran. Také po národnostní stránce nebyly si jednotlivé hlasovány: německý a italský poslanec připadal na 40 000 obyvatel, polský na 50 000, český na 55 000, ukrajinský na 100 000.

1.8. Sociální demokracie nejsilnější českou stranou

Volby, které se konaly v květnu 1907, přinesly sociální demokracii velký úspěch. Dohromady obdržela přes milión hlasů a stala se nejsilnější stranou v Předlitavsku. Z těchto hlasů připadlo 516 000 hlasů na německé sociální demokraty, 390 000 na české. Ti se stali nejsilnější českou stranou, druži, agrárníci, měli jen 207 000 hlasů.

Své prvenství si sociální demokracie udržela až do roku 1921. Před válkou měla zhruba 150 tisíc pravidelně přispívajících členů, sdružených v 2 431 organizacích. Mohutnou pákovou silou strany byly přidružené organizace: v první řadě odborové (těsně před válkou měly 173 000 členů proti 77 000 členů národně sociálních a 23 000 křesťanských odborů), dále rozsáhlá síť konzumních, výrobních a bytových družstev, vzdělávacích a sportovních spolků, zejména Dělnických tělovýchovných jednot. V řadě míst byly Dělnické domy, které umožňovaly jak politickou činnost, tak vzdělávání a zábavu. V tomto směru působil také rozvinutý a početný tisk. Strana vydávala dva deníky - Právo lidu a vídeňské Dělnické listy. Souhrnný náklad centrálně vydávaných sociálně demokratických časopisů dosahoval impozantního čísla šest a půl milionu výtisků ročně.

Významná a rozsáhlá byla i další vydavatelská činnost: populární dělnické kalendáře byly vydávány ve stotisícových, běžné brožury v deseti-

sírových nákladech. Na půdě sociální demokracie, jejích odborů, spolků a nejrůznějších organizací získávali dělníci své sebevědomí, disciplínu, organizační návyky, vzdělání. To byl nepochybne vysoce pozitivní a trvalý výsledek vzmachu organizovaného dělnického hnutí zahájeného Hainfeldem. České dělnické hnutí se stalo trvalou součástí českého politického spektra a české politické kultury.

Sociální demokraté se stali významným faktorem sociální a politické struktury společnosti i jejího kulturního rozvoje. Jejich zástupci pronikali do živnostenských soudů a úrazových pojízden, vzdor nedemokratickým volebním rádům začali pronikat i do obecních zastupitelstev. Jejich možnosti v parlamentě však byly omezené; byly to jen "drobečkové" vyložnosti jako např. zvýšení počtu živnostenských inspektorů, přibraní dělníků k stevění inspekci, úprava noční práce žen, zákon o pracovní době obchodníků. Ukázalo se, že mnohé naděje vkládané v parlament zvolený na základě všeobecného a rovného hlasovacího práva byly iluzí.

1.9. Sociální demokracie a národnostní otázka

Česká sociální demokracie byla stranou internacionalistickou, byla součástí rakouské strany, která uznávala právo národů na sebeurčení; její realizaci chápala jako národně kulturní autonomii. Česká sociální demokracie jako fakticky celá česká politika počítala s trvalou existencí Rakouska-Uherska. V Předlitavsku však přetrávala německá hegemonie, české národně emancipační hnutí narazelo na odpór německého měšťanstva a ani německo-rakouská sociální demokracie neměla pro ně vždy pochopení. Na druhé straně české národní hnutí bylo poznamenáno nacionalismem.

Sociální demokracie představovala v období rozputaných nacionalistických vášní stranu národnostního smíru. V létě 1897 dokázala uspořádat řadu schůzí českých a německých dělníků, které odsuzovaly nacionalistické excesy. To byl velký morální úspěch. Vcelku však zůstala sociální demokracie v Rakousku tváří v tvář rozbourárenému nacionalismu bezradná.

Toho využili čeští nacionalisté a vytvořili v život národně sociální stranu jako protiváhu sociální demokracie v dělnictvu. Národní sociálové získali vliv na část dělníků, později i na živnostníky. V samotné rakouské sociální demokracii rostly národnostní rozpory. Původně byl společným orgánem

poslanecký svaz, ten se v roce 1907 rozdělil na německý, český a polský klub. Společné predstavenstvo svazu bylo de facto jen zprostředkovacím výborem, v dalších letech se mu nepodařilo dosáhnout jednotného hlasování v národnostních otázkách.

Nejbolestivější národnostní rozpory ve straně projevily roztržku v odborech. Českoslovanská sociální demokracie chtěla upevnit své pozice tím, že se snažila získat pod svůj vliv české odborové organizované dělníky. Videňská ústřední odborová komise této snaze oponovala a snažila se udržet české odboráře v organizacích, které řídila.

Odbory představovaly organizační a finanční oporu politické organizace, a tak zápas o vliv na ně musel nezbytně provázet rozpad jednotné politické strany. Českoslovanská sociální demokracie nemohla bez odborů, které byly pod jejím vlivem, být úplně organizačně a hospodářsky nezávislá na vídeňském vedení. Proto vedení české sociální demokracie do situace v odborech přímo zasahovalo. V září 1906 prohlásilo, že považuje české odborové organizace za součást Českoslovanské sociálně demokratické strany dělnické. V následujících letech vznikaly české odborové svazy; to znamenalo, že docházelo k odchodu českých odborářů z ústředních odborových svazů.

V březnu 1910 zaujalo zásadní a oficiální stanovisko k odborové otázce zastupitelstvo Českoslovanské sociálně demokratické strany dělnické. Přijaté usnesení vyhlašovalo, že Odborové sdružení českoslovanské je jedinou organizaci českých odborově organizovaných dělníků, a reklamovalo právo české strany řídit jak organizace politické, tak ty organizace odborové, které sdružují české dělníky. Videňská odborová centrála trvala na tom, že jediné ona je oprávněnou centrálu všech odborářů v Rakousku, a usnesla se stěžovat si na postup českoslovanské strany na půdě Internacionály.

Stížnost Říšské odborové komise na to, že Českoslovanská sociálně demokratická strana dělnická štěpí odborové hnutí v Rakousku, byla pojednávána na kongresu Internacionály v Kodani v srpnu 1910. V jednání kongresu byly delegáti českoslovanské strany osamoceni, všichni ostatní trvali na jednotě odborů v Rakousku. Doplňený návrh rakouské odborové komisi byl přijat 222 hlasy proti pěti. Separatismus českoslovanské strany v odborové otázce byl odsouzen.

Kodájská usnesení však rozklad dělnického hnutí v Rakousku nezastavila. V září 1910 se sešla konference českoslovanské sociální demokracie. Přijatá rezoluce žádala v přímém rozporu s usneseními kongresu

Internacionály, aby všechny odborové organizace s českými členy byly organizacemi "autonomními", tj. byly řízeny nikoliv Odborovou komisí vídeňskou, ale Odborovým sdružením českoslovanským v Praze.

Část českých sociálně demokratických organizací na Moravě a ve Slezsku odmítala vytváření českých autonomních odborů, trvala na zachování odborů centralizovaných. Pražské vedení je vyučovalo ze strany a tito tzv. centralisté (byli stoupenci celostátně centralizovaných odborů) ustavovali nejdříve samostatné odborové organizace, které zůstaly u vídeňské odborové centrály, a později i samostatné politické organizace. V květnu 1911 se konal ustavující sjezd centralistické strany, jejíž oficiální název byl Česká sociálně demokratická strana. Početnost a sílu této strany není ovšem možno srovnávat s českoslovanskou sociální demokracií. V jejích 135 organizacích byly sdruženy 4 tisíce členů. V parlamentních volbách 1911 ziskali centralisté 14 000 hlasů, kdežto strana českoslovanská 350 000. Centralisté měli trochu významnější pozice jen na Brněnsku a Ostravsku. Finančně byli podporováni německou stranou. Ta uznala na innsbruckém sjezdu centralisty za "bratrskou stranu".

Vedení českoslovanské strany považovalo centralisty za rozbiječe a jejich příjetí do "malé rakouské internacionály" za provokaci. Odmítlo se nadále zúčastňovat zasedání společného výkonného výboru sociálně demokracie v Rakousku a neuznalo jeho nové složení. Rozkol byl dokonán. "Malá rakouská internacionála" zanikla. Světové válce vstříc šlo dělnické hnutí v Rakousku národnostně roztríštěné.

1.10. Ideologie

Českoslovanská sociálně demokratická strana dělnická, tak jako rakouská sociálně demokracie a celá II. internacionála se hlásila k marxismu. Marxova busta patřila ke standartní výzdobě slavnostních shromáždění, marxistické termíny jako "proletářská revoluce" či "zničení kapitalismu" byly běžné. Sociálně demokratická publicistika hajila Marxovo jméno a dílo proti publicistice buržoazní. Bernsteinův revisionismus byl odmítnut, uznaný byl marxismus v podání Karla Kautského. V politické praxi i v tisku byl však patrný i vliv Marxova německého oponenta Ferdinanda Lassalla, liberalismu, volnomyšlenkárství, národní demokratické tradice, T. G. Masaryka. Revoluce byla záležitostí rétoriky, v praxi dominovala tak jako v celé Internacionále představa o možnosti parlamentní cesty k so-

cialismu. Znalost Marxových a Engelsových děl byla slabá. Nejvzdělanější marxistou byl Bohumír Šmeral, i jeho chápání marxismu nevybočovalo z Kautského pojetí.

Již v roce 1896 zřídila strana jako svou osvětovou instituci Dělnickou akademii. Brzy poté došlo k rozkolu liberálního pokrokového hnutí a jeho levé křídlo vstoupilo do sociální demokracie. S ním přišli i František Soukup a František Modráček a posiliли intelektuální potenciál strany. I Masaryk se hrál v Dělnické akademii nemalou roli, mj. i kritikou Marxova učení a propagací Bernsteinových názorů.

Originálním myslitelem byl Modráček. Těsně před válkou uveřejnil článek, v němž varoval před rozsáhlým zestátněním výrobních prostředků. Uznal státní sektor za potřebný v železniční dopravě, těžbě uhlí, v poštovní službě a pod., obával se však, že totální zestátnění by vedlo ke zvýšení byrokracie, která by nerespektovala dělnické zájmy.

2. Od Sarajeva k Postupimi (1914-1945)

2.1. První světová válka

V první světové válce padlo 10 miliónů lidí. Již tento údaj prozrazuje, že její dopad byl nesrovnatelný s kteroukoli předcházející válkou. Tento světový požár vtisk celému 20. století jeho tragickou pečť. Změnil celý svět, zformoval psychologii člověka. Byl historickým předělem i mezníkem ve vývoji mezinárodního socialismu.

Sociální demokraté všech zemí byli pro mír. Ještě v roce 1912 přijali na kongresu Internacionál v Basileji manifest nazvaný Válku váče. Když se však německému imperialismu podařilo válku rozpoutat, sociálně demokratická frakce v říšském sněmu hlasovala pro válečné úvěry. Poté se i francouzští a belgští socialisté postavili za své vlády.

Naděje v silu mezinárodní proletářské solidarity se zhroutila. Přitom však v rádach selhavší II. Internacionál byly sily, které válku odmítaly a dříve či později ji veřejně odsoudily: sociální demokraté v Rusku (bolševici i menševici), Srbsku, Itálii, menšina v Německu i jinde.

Česká ani rakouská sociální demokracie válku nechtěly, nebyly však schopny se proti ní postavit. Byla nastolena vojensko byrokratická diktatura a rozpoutána perzekuce, jejíž zaměření bylo německo-nacionalistické, protislovanské, protičeské. To pocitila i českoslovanská sociální de-

mokracie již v prvních dnech války. Bylo zastaveno několik časopisů, byla zavedena preventivní cenzura a započato trestní stíhání redaktorů. Nakonec došlo k zastavení činnosti všech českých politických stran.

Politika Československé sociálně demokratické strany dělnické od počátku války až do podzimu 1917 je spojena s vůdcovstvím Bohumíra Šmerala. Byla to politika pasivity, „přezimování“ po dobu války a lojality k rakouskému státu. A tuto politiku nechápal jen jako vynucenou a oportunistickou. Opíral se o usnesení předválečných sjezdů a hájil myšlenku, že podunajské soustátí je nejhodnější formou státoprávního uspořádání střední Evropy v hlediska českého národa.

Lojalitu k Rakousku zastávaly i další české strany. Čeští poslanci říšské rady utvořili Český svaz. Jeho lojalita vyvrcholila prohlášením z 31. ledna 1917, v němž odmítla pasáž mírových podmínek Dohody, jež obsahovala osvobození „Čechoslováku“ z cizí nadvlády. Je nesporné, že toto prohlášení poškodilo Masarykův zahraniční odboj.

Po únorové revoluci v Rusku došlo i v českých zemích k vlně masových protestů motivovaných národní i sociální nespokojenosťí a toto hnutí se odrazilo i v útvrti sociální demokracie. Zformovala se opozice proti prorakouské politice vedení, jejími nejvýraznějšími představiteli byli Gustav Habrman, Rudolf Bechyně a František Modráček. Ti v podstatě žádali, aby si strana vytýčila za cíl vytvoření samostatného československého státu. Tak se dovršila i roztržka s rakouskou sociální demokracií, sklonějící se před rostoucím pangermanizačním tlakem.

Výrazem posunu v politice českých sociálních demokratů byla jejich účast na předoradách k mezinárodní socialistické konferenci v létě 1917, které uspřádali ve Stockholmu socialisté z neutrálního Holandska a Švédska. Tříčlenná delegace (Bohumír Šmeral, Gustav Habrman, Antonín Němec) přenesla na ní prohlášení, které v české sociální demokracii představovalo programové novum. Jádro prohlášení znělo: "... žádáme pro svůj národ český vytvoření samostatného státu českého v rámci federativně vybudovaného podunajského soustátí. Žádáme, aby v tomto státě došli politické sjednocené všechni příslušníci českého národa, pokud uzavázejí obyvatel souvislé teritorium, tedy také Slováci."

Brzy nato se Šmeral vzdal vedoucích funkcí ve straně. Byl to výraz uznání, že prorakouská politika vedení ztrskotala. V následujícím období přechází sociální demokracie s téměř celou českou politikou na linii směřující k vytvoření samostatného československého státu. Vyslala své zástupce do Národního výboru československého, který se ustavil v čer-

venci 1918 a představoval jak vrcholný orgán české politiky, tak i stínovou vládu budoucí československé republiky.

Sociální radikalizace se odrazila i uvnitř národních sociálů. Přijali nové jméno - Česká strana socialistická. Namísto konkurenčních a často nepřátelských vztahů se sociální demokracie nastoupila spolupráce. Prvního máje 1918 se poprvé v dějinách sociální demokratie a čeští socialisté sešli v mohutném společném průvodu, v jehož čele byl nesen transparent s nápisem "Socialistický národ". V září utvořily obě strany Socialistickou radu, její nejvýznamnější akcí byla generální stávka 14. října 1918 jako protest proti vývozu potravin z českých zemí.

Když byl o čtrnáct dní později vyhlášován československý stát, jedním ze čtyř "mužů 28. října" byl i sociální demokrat František Soukup.

2.2. Mezi dvěma světovými válkami (1918-1939)

2.2.1. Změny v evropském politickém spektru

Evropa se z první světové války fakticky nevpamatovala. Lidé, kteří prožili čtyřleté peklo v zákopech a bidu v zázemí, byli plni nenávisti k těm, o nichž soudili, že jejich utrpení zavinili nebo na něm dokonce vydělávají. Vybičovaná nenávist a návyk na násilí vtiskly svou pečeť vztahům jak mezi národy, tak mezi třídami a vrstvami.

V politickém spektru došlo k závažným změnám. Socialistické hnutí se rozštěpilo. Revoluční křídlo se z iniciativy bolševíků osamostatnilo, interpretovalo se jako jediný zastávce marxismu a v opozici ke staré Druhé internacionále utvořilo Třetí internacionál. Její inspirátor, Vladimír Iljič Lenin, se domníval, že nastal čas světové revoluce, která proběhne formou ozbrojených povstání. Tato povstání měla nastolit revoluční moc, kterou bolševici nazývali diktaturou proletariátu. Proti komunistické teorii i praxi vystoupil Karel Kautský: prohlásil, že bolševická moc v Rusku není diktaturou proletariátu, ale diktaturou jedné jeho části (komunistické strany) nad druhou částí. Tak se mezinárodní socialistické hnutí rozštěpilo ideologicky na demokratický socialismus a komunismus, organizačně na Socialistickou dělnickou internacionálu a Komunistickou internacionálu. Sociální demokraté odsuzovali bolševické metody ozbrojeného převratu a diktatury, odmítali však vojenskou intervenci proti Sovětskému svazu. Sami usilovali o dobytí politické moci pokojnou, parlamentní cestou.

Na krajní pravici se objevila nová síla - fašismus. Bylo to šovinistické, protidemokratické a protisocialistické masové hnutí. V Itálii ve dvacátých letech, v Německu v roce 1933 se fašistické strany zmocnily pokojnou cestou vlády a nastolily diktaturu.

Liberálové trvali na svých stejných zásadách, vývoj je však nutil reprektovat rostoucí sílu odborů a v některých zemích i akceptovat účast sociálních demokratů v koaličních vládách.

Zatímco britští konzervativci se shly s demokratickými poměry, konzervativci v Německu a Francii usilovali o restauraci monarchie a jevili sympatie pro fašismus.

2.2.2. Rozkol československé sociální demokracie

Vznik Československé republiky znamenal národní osvobození Čechů, záchrannu Slováků před maďarizací a pokrok na poli demokracie: všeobecné volené právo dostaly i ženy, stalo se skutečně i rovným a bylo rozšířeno i na místní a okresní zastupitelstva. Bolavým problémem bylo začlenění do nového státu více než 3 milionů Němců proti jejich vůli.

Čeští sociální demokraté se spojili se slovenskými v Československé sociálně demokratické straně dělnické (ČSSDSD) a zasedli v první koaliční vládě. Po obecních volbách z června 1919, ze kterých výše sociální demokracie jako nejsilnější strana, povolal T. G. Masaryk do čela kabínu Vlastimila Tusara.

Hospodářská situace byla po skončení války svízelná, často docházelo k demonstracím a hladovým bouřím. Měsíc před volbami, v polovině května, došlo v Praze k velkým demonstracím proti drahotě a lichvě. Vnitřní Praha žaplavily desetitisicové zástupy, v jejichž čele stáli kovodělníci pražských obvodů. Demonstrace vyvolala sympatie nejšířších vrstev lidu, což se nepochybňě odrazilo i na výsledcích voleb.

Národní demokracii přivedly demonstrace k tomu, že protestem proti nedostatečnému zákonu vůči demonstrantům mj. zdůvodnila odchod svých zástupců z vlády ještě před volbami. Toto opoziční gesto jí však hlasy ve volbách nezískalo. Tento její postoj jako představitelky průmyslových a finančních podnikatelůvských kruhů pak předznamenal její nepřetržité kolísání mezi aktivistickou a opoziční politikou i její místo na pravém křídle československého politického spektra. V postoji sociální demokracie na straně jedné a národní demokracie na straně druhé se nejvýrazněji projevoval klasický rozpor práce a kapitálu, dělnictva a buržoazie.

Československá sociální demokracie měla své nejbližší koaliční partnery v československých socialistech, jak se po převratu nazývali dřívější národní sociálové. Sblížování sociálních demokratů a československých socialistů došlo tak daleko, že na 12. sjezdu ČSSDSD v prosinci 1918 se jednalo nejen o připojení centralistů, k čemuž pak také došlo, ale také o sjednocení s československou stranou socialistickou, k čemuž však nedošlo. Přes různé sporů zůstala však úzká spolupráce těchto stran zachována po celou dobu první republiky.

V rozhodnutí tohoto socialistického bloku převzít část zodpovědnosti za konstituování, správu a řízení nového státu však zatím zcela chyběla aktuální účast německé sociální demokracie v Československu. Podobně jako ostatní německé strany v novém československém státě zaujala i tato strana vůči němu odmítavé stanovisko. Ještě téhož pět let po vzniku ČSR, v květnu 1923, se snažila delegace německé sociální demokracie přimět hamburgský kongres Socialistické dělnické internacionály, aby se zabýval její stížností na československou sociální demokracii, že zradila socialistické zásady a porušila sebeurčení národů. ČSSDSD odmítla jak stížnost, tak i vyšetrování své politiky či jakoukoliv kuratelství nad ní, argumentujíc tím, že jenom československé sociálně demokratické dělnictvo může samo posoudit a rozhodnout o potřebách své strany a svého státu.

Sociálně demokratictí ministři odmítali rázná mocenská opatření proti demonstrantům, jak to žádali národní demokraté, lidovci a část agrárníků. Pod tlakem zdola a působením socialistických ministrů uskutečnily poválečné vlády řadu sociálních reforem: byl uzákoněn osmihodinový pracovní den, státní podpora v nezaměstnanosti a ochrana nájemníků, zlepšilo se nemocenské pojistění.

Z prvních parlamentních voleb v dubnu 1920 vyšla sociální demokracie s 26 % hlasů jako nejsilnější strana. V programovém prohlášení nové Tusařovy vlády byl vytyčen požadavek socializace těžby uhlí a rud. K tomu ovšem pro odpor agrárníků nedošlo, radikalizace dělnictva dále pokračovala a strana byla stržena do tohoto víru. V jejích řadách se utvářila levá opozice, vedená Šmeralem. Kritizovala účast v koaliční vládě, očekávala, že v dohledné době dojde k revoluci, zahájila jednání s Komunistickou internacionálou. Postupem doby ziskávala ve straně většinu.

Většina vedení strany nadále uznávala revoluční socialistický cíl, odmítala však bolševickou cestu ozbrojeného převratu. Přála si zachovat právní stát a tváří v tvář narůstání radikální tendenze dala přednost rozkolu. Představenstvo sociální demokracie se rozhodlo odložit 13. sjezd svolený na září 1920 a sociálně demokratictí ministři podali demisi. Prezident

republiky zaslal odstupujícímu Tusařovi list uznání a díků, v němž mj. uvedl: "Paně předsedo, můžete odstoupit s uspokojením i jako stoupenec a vůdce strany. Loajálními provedením koaliční politiky získal jste ve stranách, které dříve socialismu odporovaly, porozumění pro program socialistický. Věřím s Marxem a s témi socialisty, kteří svou politickou zkušeností a vzděláním dovedou zaujmouti stanovisko světové, že při nejmenším některé pokročili národnové dovedou provést pronikavé změny sociálního rádu cestou míru!"

Radikální většina strany se odmítla podřídit rozhodnutí předsednictva, 69% delegátů se zučastnilo 13. sjezdu v původním zářijovém termínu a toto křídlo se pak v květnu 1921 přejmenovalo na Komunistickou stranu Československa. Vztah mezi oběma stranami byl vyhnaně nepřátelský, propast mezi nimi se prohloubila po prosincové generální stávce 1920, k níž vyzvala levice na protest proti tomu, že soud přiřkl Lidový dům v Hybernské ulici umírněnému křídu. Sociální demokracii, svádějící po desetiletí politický zápas se stranami pravice a středu, vytvářel silný protivník po jejím levém boku.

Zprvu měli komunisté značnou převahu, sociální demokracii zůstala jediná regionální bašta - Plzeňsko. Jak však opadaly poválečné revoluční náladu, vliv obou stran se vyrovnal a ve druhé polovině dvacátých let byla již sociální demokracie silnější než KSČ. Nicméně zůstalo faktem, že Československo bylo jednou z nemnoha zemí, kde vznikla silná komunistická strana. Rozkol z roku 1920 snížil váhu dělnické třídy v národním životě. Když se sociální demokracie vrátila do vlády, nebyla již nejsilnější stranou koalice - tou se stali agrárníci.

2.23. Stabilizace dvacátých let

V letech 1921-1926 se sociální demokraté podíleli na vládě, spravovali vždy ministerstvo sociální péče a další dva rezorty. Významným úspěchem byl zákon o sociálním pojistění dělnictva z roku 1924, které obsahovalo důchodové zabezpečení ve stáří a v invaliditě. Na svou dobu to byla reforma významná i v evropském měřítku. Každý sociální pokrok byl ovšem výsledkem tvrdého vyjednávání s koaličními partnery.

Na pozadí odpadu poválečné revoluční vlny a rozkolu socialistického hnutí započala konsolidace kapitalistické ekonomiky při stále zřejmějším vlivu občanských stran pravicového zaměření ve správě a řízení státu.

Sociální demokracie měla záhy možnost přesvědčit se, že musí počítat s tendencemi měšťanských stran omezit nebo suspendovat demokratické zřízení. To ji vedlo k tomu, že si kladla otázku, jak daleko může jít ve spolupráci s občanskými stranami.

Tato otázka zazněla výrazně na jejím 14. sjezdu, který se konal v dubnu 1924 v Moravské Ostravě. Resoluce o parlamentní činnosti přijatá k referátu Alfréda Melissnera zdůrazňovala, že taktika strany je určována úsilím o nahrazení systému kapitalistického systémem společenského podnikání. Sjezd potvrdil úsilí strany o účast na politické moci, vycházel přitom z toho, že v samostatném státě nemůže dělnictvo přenechat jeho budování a správu jen buržoazii. Československá sociální demokracie se přihlásila ke konstruktivní spolupráci s ostatními stranami, pokud nebude vyvažována jednostrannými ústupy dělnické třídy. Koaliční politiku posuzoval sjezd jako otázku taktiky. Na první místo úkolů strany postavil ochranu demokratických vymozností proti všem snahám o jejich zhoršení. O spolupráci s KSC sjezd prohlásil, že dosud není možná.

Na sjezdu došlo i ke změně v čele strany: dosavadního předsedu, šestasedmdesátiletého Antonína Němce vystřídal Antonín Hampl.

Po celou dobu první republiky byla sociální demokracie součástí "Hradu". Bylo to neformální seskupení sil, pro něž byl nejvyšší autoritou Masaryk. Z politických stran patřili k Hradu kromě sociálních demokratů národní socialisté a některé skupiny mezi agrárníky a národními demokraty, oporu měl i v legionářských a sokolských kruzích.

2.24. V opozici proti pánské koalici

V roce 1926 se další spolupráce v koalici ukázala být neúspěšnou. Mezi socialisty a agrárníky vznikl konflikt v otázce obilních cen. Agrární strana přišla s diktátem, který znamenal zvýšení cen chleba a masa, sociální demokraté a národní socialisté odpovíděli přechodem do opozice, v níž setrvali až do prosince 1929. Utvořila se vláda tzv. pánské koalice z občanských a katolických stran českých, slovenských i německých.

Tato vláda se pokusila odstranit hlavní vymoznosti revoluční doby i pozdějších vlád, v nichž byl zastoupen socialismus, zejména na poli sociálním a kulturním. Byla provedena nespravedlivá třídní daňová reforma posílením nepřímých daní, byl zrušen demokratický zákon o župním zřízení a nahrazen nedemokratickým zákonem o zřízení zemském, úprava-

mi finančního hospodaření a reformou správy byla těžce okleštěna samospráva obcí, byl učiněn i pokus o zrušení demokratického volebního práva obecního.

V této době se podařilo dosáhnout dohody Československé sociálně demokratické strany dělnické s německou sociální demokracií v ČSR. Ta zprvu československý stát odmítala jako všechny německé strany. V polovině dvacátých let však poznaly neúčinnost své dosavadní politiky. Němečtí agrárníci a křesťanství sociálkové vstoupili do vlády, zatímco němečtí sociální demokraté zůstali spolu s československými v opozici. V lednu 1928 se konal společný sjezd sociálně demokratických stran všech národností v republice, který manifestoval, že rozporu mezi nimi byly překonány.

2.25. Za velké hospodářské krize

Opozice proti pánské koalici přinesla socialistickým stranám úspěch v parlamentních volbách z října 1929, zvýšila se i převaha sociálních demokratů nad komunisty. Českoslovenští i němečtí sociální demokraté se spolu s národními socialisty rozhodli pro účast v široké koaliční vládě.

K jejímu ustavení došlo krátce po černém čtvrtku na newyorské burze. Ten signalizoval světovou hospodářskou krizi, která se nevyhnula žádné zemi. V Československu klesla průmyslová výroba v roce 1933 na 60,2%, roční průměr nezaměstnaných dosáhl 738 tisíc, což činilo 31% průmyslových dělníků. Bída, která byla ve dvacátých letech okrajovým jevem, se prudce rozrostla a stala se živoucí půdou pro zoufalé protesty. Při hladových pochodech, které často organizovali komunisté, došlo v řadě případů k ostrým srážkám s četnictvem, ke střelbě do demonstrantů a ke ztrátám na životech. Sociální demokracie ostře protestovala proti bezohledným zásahům četnictva (podléhajímu agrárnímu ministru vnitra), tak i proti politice KSC, kterou označovala za hazardní. Zasadovala se o udržení a zlepšení záchranné sociální sítě - podpor v nezaměstnanosti, státní stravovací akce a jiných opatření k zmírnění bíd a nedostatku v rodinách nezaměstnaných.

Hospodářská krize ukázala v plné ostrosti nebezpečí, jež z koaliční politiky vyplývala pro soudržnost strany. Bylo proto potřebné formulovat řadu zásad uznávaných všemi členy. Šestnáctý sjezd (září 1930) přijal nový program, jehož první část tvořilo Prohlášení zásad. V něm byl zdů-

razněn revoluční cíl strany: "Československá sociálně demokratická strana dělnická usiluje ... / o přestavbu stále zhoubnější kapitalistické soustavy výrobní v soustavu socialistickou, v níž by nebylo námezdního poměru a soukromého vlastnictví výrobních prostředků, pokud by jich mohlo být používáno k vykořisťování člověka člověkem." Zároveň se však uznávalo, že čas pro uskutečnění tohoto revolučního cíle ještě nenastal: "Dělnická třída je nyní v dějinách údobí, kdy buržoazie je již příliš slabá, aby vládla bez proletariátu, kdy však ani proletariát není ještě tak silný, aby vzal vládu sám do svých rukou. V tomto mezidobí vyjadruje se často mocenský poměr sil ve formě koaliční vlády."

2.26. V posledních letech první republiky (1933-1938)

V hospodářské krizi nalezlo živnu půdu i nebezpečí, jež vyvstalo nad Evropou i Československem v podobě německého fašismu - nacismu. Na význam tohoto nebezpečí poukázal v hlavním projevu na kongresu Socialistické dělnické Internacionály, konaném v červenci 1931 ve Vídni, vůdce rakouské sociální demokracie Otto Bauer. Vítězství německého fašismu by znamenalo ohrožení všech demokracií v Evropě, zničení nadějí na udržení míru, na odzbrojení a dříve či později novou válku. Z toho hlediska byly posuzovány i nepředvídané úkoly socialismu. V protikladu k cestě násilí, diktatury a teroru, k níž lákal široké dělnické vrstvy příklad ruské revoluce, byla zdůrazněna jiná cesta k socialismu, obsahující zárukou osobní a duchovní svobody. Sociální demokracie nechtěla dát tutto svobodu všanc kvůli socialismu, nýbrž ji chtěla využít pro boj za socialismus. Za velkého potlesku delegátů kongresu prohlásil Otto Bauer, že budou-li však dělnická třída odňaty demokratické prostředky, bude muset vést boj prostředky jinými.

Když se však nebezpečí nastolení nacistické diktatury stalo akutním, německá sociální demokracie se neohrodila k ozbrojenému boji, rakouská sociální demokraté sáhli ke zbraním pozdě (v únoru 1934) a byly poraženi.

Nastolení nacistické diktatury v Německu bylo vážnou hrozbou existenci Československa, demokracii, míru. Hitlerovo vítězství inspirovalo fašistické a k fašismu inklinující síly v celé Evropě i u nás. Národní demokracie vystoupila v roce 1934 z vlády a sloučila se s fašistickou stranickou Jiřího Stríbrného v polofašistické Národní sjednocení, to však ve volbách z května 1935 zůstalo slabé a brzy se rozpadlo. Větší hrozu znamenal

vývoj Hlinkovy řídicí strany, v níž silily fašistické tendenze. A katastrofálně dopadly volby v německých oblastech: Henleinova Sudetoněmecká strana získala dvě třetiny hlasů, v dalších letech pak její vliv dál vzrostl (až na 92% v roce 1938).

Sociální demokracie nadále zůstávala ve vládě, prosazovala politiku obrany demokracie a státní suverenity. Vyslovila se pro zákaz Henleinovy strany, ale pro odpor agrárníků ho neprosadila. Podporovala zahraniční politiku Eduarda Beneše, která vedla roku 1934 k navázání diplomatických styků se Sovětským svazem a o rok později k podpisu spojenecké smlouvy.

V té době se změnila strategie Komunistické internacionály. Zřekla se nepřátelství k sociální demokracii a vyzvala ji k akční jednotě proti fašismu. Ve Francii a ve Španělsku vznikly široké protifašistické aliance pod názvem Lidová fronta. V Československu se nový kurs komunistů projevil nejvýrazněji po Masarykově abdikaci; při volbě nového prezidenta hlasovali spolu s demokratickými stranami pro Beneše.

Československá sociální demokracie přijala obrat v orientaci komunistů se zadostiučiněním. Jako demokratická strana však nemohla zanechat boje na obranu demokracie napravo i nalevo, jakkoliv změna akcentu umožněná obratem komunistické politiky byla důležitá. Kladla komunistům stále stejně podmínky: postavit se jednoznačně na půdu demokracie, odhodit ideu diktatury proletariátu a stvrdit to konstruktivní praktickou politikou, případně i vstupem do vlády. Sama se ve vládě snažila čelit tendencím agrárníků o kompromisy s Henleinem, s národními socialisty dobré spolupracovala již od převratu, v poslední době se zlepšily i vztahy s lidovci.

Rudolf Bechyně, hlavní představitel sociální demokracie ve vládě, se dokonce snažil umožnit národní demokracii návrat do koalice. Hájil veřejně stanovisko o možnosti a nutnosti spolupráce dělníků se zaměstnavaři v zájmu průmyslové prosperity. Společně, na základě plánu, odmítajíce jak revoluční hesla, tak improvizované zásahy státních orgánů, měli dělníci i podnikatelé usilovat o přestavbu kapitalistických výrobních poměrů. Jelikož však národní demokracie prohospodařila svou politickou prestiž, cítila se sociální demokracie povolána a dosti silná na to, aby se plnou vahou zasadila o oprávněně zájmy průmyslu a hledala optimální způsob vyrovnání mezi průmyslem a zemědělstvím.

Tyto názory opět nastolovaly známou již otázkou, kam až může jít dělnická socialistická strana ve spolupráci se stranami občanskými. Ze strany levicových sociálně demokratických publicistů se ozvala proti názorům

Bechyněho ostrá veřejná kritika. Vycházela z planistických myšlenek, rozšířených tehdy v evropské sociální demokracii (Henrik de Man). Požadovala účinné kroky k hospodářské demokracii, k regulační funkci státu v rámci tržního hospodářství, varovala před iluzemi o demokratismu agrárníků a tím spíše národníci demokratů. Ani v této nározech však nefigurovala myšlenka lidové fronty, jak ji hlasali komunisté. Většinou i zde byla odmítána jako nebezpečný revoluční romantismus. Bylo jí však užíváno jako taktického nátlaku na agrárníky. V nejednom článku v Dělnické osvětě či v Nové svobodě se objevilo varování, že se blíží doba, kdy socialisté budou spolupracovat se silami, které ještě zůstávají v rezervě, neopustí-li agrární strana kurs na dohodu s henleinovci.

Na 17. sjezdu sociální demokracie v květnu 1937 přednesl Antonín Hampl referát o boji za hospodářskou demokracii. Uvedl v něm, že socialismus je hnací silou demokracie, že jí vede duchovně, pohání ji ke stále novým metám na cestě k lidské spravedlnosti. Tato stanoviska navazovala na Program hospodářského oživení, zpracovaný národnohospodářskou komisí v roce 1932 a na obsáhlý dokument Co chtějí socialisté, který vypracoval Dělnický ústav při Dělnické akademii o dva roky později. Hospodářská rezoluce sjezdu zdůraznila nutnost socialistického řádu, úsilí o sociálně hospodářské plánování nejen v investiční politice, ale i ve výrobě, v odbytu a v politice finanční. Žádala pronikávě zdanění zbrojařských zisků, vypracování celostátního hospodářského plánu, zvyšování mezd a platů, zkrácení pracovní doby, prohloubení hospodářských styků s cizinkou, podporu družstevního podnikání.

Když po anšlusu Rakouska v březnu 1938 se Československo stalo nejbližší etapou Hitlerových agresivních plánů, postavila se Československá sociální demokracie i německá sociální demokratie na stanovisko obrany republiky. S vlastní iniciativou přišla skupina levých sociálních demokratů. V květnu uveřejnila spolu s jinými levicovými kruhy manifest nazvaný Věrní zůstaneme! Vyzvala v něm veřejnost k obraně republiky a demokracie a odmítla snahy pravého křídla agrárníků o kompromis s henleinovci. (Petiční výbor Věrní zůstaneme - PVVZ - se stal později významnou odbojovou organizací.)

V září 1938 poslal Beneš sociálně demokratického ministra Jaromíra Nečase do Paříže a do Londýna, aby se pokusil dosáhnout pomocí u francouzských socialistů a u labouristů. Avšak jak odhadlání k obraně, tak diplomatické aktivity nedovrátilo britskou a francouzskou vládu od dohody s Hitlerem na účet Československa. Když prezident, vláda a všechny koaliční strany kapitulovaly, v provolání představenstva sociální demo-

kracie se pravilo: Měli jsme dvojí volbu. Buď podstoupit válku, nebo ustoupit. Válka znamenala boj se třemi našimi sousedními státy bez podpory velmoci západních a skončila by pravděpodobně vybitím našeho národa." Přijetím mnichovské dohody, která vydala německé oblasti Hitlerovi, končí první republika.

Po celých dvacet meziválečných let byla sociální demokracie významnou silou. Opírala se o milión voličů a o více než 6 tisíc místních organizací s 226 tisíci členy. Ovlivňovala největší odborovou ústřednu - Odborové sdružení československé se 730 tisíci členů. Dalším opěrným bodem sociální demokracie byl Ústřední svaz družstev s půl milionem členů. Strana měla i vlastní hnutí žen a mládeže, vlastní tělovýchovnou organizaci (Dělnické tělocvičné jednoty). Byla nejsilnější dělnickou stranou, ale pronikla i mezi ostatní zaměstnance, inteligenci, živnostníky. Vtiskla národnímu životu nesmazatelnou pečeť.

Její možnosti však byly omezené. Radomír Luža vystihl tyto meze těmito větami: "Sociální demokracie nebyla s to překonat svůj největší handicap, totíž roztráštění původní socialistické jednoty, kterou komunisté bezohledně zničili. Neschopna utvářit středolevý blok zapletla se sociální demokracie v sítí pravicové zaměřených, těžkopádných a nerozhodných vlád, byla omezena taktickými úvahami a vnitrostranickým vyjednáváním a nemohla ani svobodně uskutečnit své sociální cíle, ani veřejně diskutovat o svých vlastních idejích. Sociální demokracie a Hradu, hlavním nositelem česko-slovenského svazu v kritických třicátých letech, se paradoxně vůbec nepodařilo uskutečnit rozsáhlý program hospodářské podpory a politických reforem v německých a slovenských nouzových oblastech.

Těžiště spočívalo v politické použitelnosti a ne tak příliš v ideálech. A přesto působila strana jako katalyzátor pro sily svobody, sociální spravedlnosti a demokracie v době národnostní nenávisti a sociální nespravedlnosti. Podarilo se jí dosáhnout vyrovnaní mezi morálkou a skutečností a její ideologie obohatila konkurenční boj proti fašismu hnací silou věčného boje za lidská práva."

2.27. Za druhé republiky

Po Mnichovu se pravicové strany a většina národních socialistů sloučily ve Straně národní jednoty, která se prohlásila za "vedoucí stranu státu" a vyslovala se pro "autoritativní demokracii". Komunistická strana byla rozpuštěna. Činnost sociální demokracie byla omezena na české země, na Slovensku, které získalo autonomii, byla ludáckou vládou zakázána. Na selhání francouzských socialistů reagovala vystoupením ze Socialistické dělnické internacionály.

Poté se přetvořila v Národní stranu práce a připojili se k ní i čtyři národně socialističtí poslanci. Předsedou zůstal Antonín Hampl. Nová strana se prezentovala jako konstruktivní opozice, chápala, že vláda je vůči třetí říši bezmocná, a proto si v kritice ukládala rezervu. Opatrná byla i při přijímání komunitů. Zvláště se dbalo, aby do funkcí nebyli navrhováni funkcionáři KSČ. Přesto byli prostí členové i někteří funkcionáři do NSP přijati, někteří byli dokonce zvoleni do výkonného výboru.

Program Národní strany práce zdůraznil demokratickou orientaci, jednoznačně odmítl fašismus jako politický systém. Ve srovnání s dřívějším programem sociální demokracie znamenal řadu ústupků. Ty byly však jednoznačně motivovány snahou o zachování demokratického charakteru státu. Podobně jako vznik nové strany byl i program chápán takticky pro přechodnou dobu. Vycházel z rámce liberální demokracie a kladi důraz na sociální stránku. Kritizoval kapitalismus a dával zároveň návod k tomu, jak řešit jeho sociální neduhy. Zvýraznil i nutnost odborové práce.

Strana národní jednoty dávala straně práce najevo, že je pouze trpěna a nemá šanci převzít někdy vládu. Předseda vlády a Strany národní jednoty Rudolf Beran počítal s jejím zánikem. Nebyly ojedinělé případy, že sociálně demokratictí starostové měst byli donucováni k rezignaci.

Zatímco v oblasti politického stranictví nastal vynucený posun doprava, odbory učinily první kroky k překonání staré a nebláhle roztříštěnosti. Rudé odbory vstoupily do Odborového sdružení, připojil se k němu i národně socialistický svazkovoděníků.

Radikálně projevila svou vůli k jednotě levicová mládež. Sociálně demokratická, národně socialistická i komunistická organizace mládeže se sjednotily v Národním hnutí pracující mládeže, které mělo 22 tisíc členů. NHPM začalo vydávat týdeník, ten však byl po druhém čísle zastaven. Po zákazu komunistické Federace proletářské tělovýchovy vstoupili na mnoha místech její členové do Dělnických tělovýchovných jednot.

Druhá republika neměla dlouhé trvání. Na Hitlerův nátlak vyhlásil slovenský sněm 14. března 1939 samostatnost Slovenska, následujícího dne obsadila německá armáda bez odporu české země. Jejich okupace se stala preludem druhé světové války. Ta začala 1. září 1939 Hitlerovým útokem na Polsko.

2.3. Druhá světová válka (1939-1945)

Druhá světová válka trvala šest let, stála na 50 milionů lidských životů, svými hrůzami daleko předčila první světovou válku. Vedle desetimilionů padlých na frontách zahynuly milióny lidí jako oběti teroru (zejména židé), statisíce civilistů přišly o život při náletech.

Německo a jeho sateliti byli poraženi vojenským úsilím Sovětského svazu, Velké Británie, Spojených států amerických, Francie a jejich spojenců. Velkou podporu bojujícím armádám však znamenalo hnutí odporu. Působilo ve všech okupovaných zemích, jeho intenzita a formy byly pochopitelně různé.

Z protifašistického charakteru války proti Německu vyplynulo, že výraznou úlohu v odboji měly levicové síly - komunisté a socialisté. Komunistické strany vystupovaly všude samostatně. Sociální demokraté se naproti tomu většinou integrovali do odbojových organizací se širší politickou základnou.

Okupační režim v Protektorátu Čechy a Morava byl od první chvíle teroristický. V průběhu války, zejména v důsledku obtíží na frontách a zesilování odporu se teror stupňoval.

2.31. Sociální demokraté v domácím odboji

Již první den okupace se čeští fašisti pod Gajdovým vedením pokusili zmocnit se klíčových pozic ve správním aparátu: ustavili Český národní výbor. Aby se tento nebezpečný záměr fašistů nezdál, rozhodlo se vedení Národní strany práce k důležitému kroku - paralyzovat a rozbit fašistickou aktivitu zevnitř. Bylo rozhodnuto, aby Nečas za podpory některých sociálně demokratických poslanců a funkcionářů pronikl do tohoto výboru a tam působil negativistickým, odstředivým způsobem. Záměr se podařil, Český národní výbor záhy zanikl. Rozhodující vliv na jeho zánik měl však

okupanti, kteří při utváření politického systému dali přednost osobě prezidenta Emila Hácha.

Pro národní uvádění i pro odbojovou činnost bylo využíváno všech forem práce - legálních i ilegálních. Vedení Národní strany práce před svým rozpuštěním dalo souhlas k ustavení Národního souručenství jako legální organizace. Do ní se přihlásili téměř všechni Češi, proti byli jen fašisté. Okupanti však brzy poznali, že Národní souručenství prostupuje odbojem a další činnost této organizace znemožnili.

České politické kruhy považovaly za prospěšné, aby vedoucí města v protektorátní správě zaujali lidé ochotní spolupracovat s odbojem. Sám Hampel se podílel na vytvoření protektorátní vlády. Souhlasil, aby funkci ministrařského předsedy převzal generál Alois Eliáš, v té době člen odbojové organizace Obrana národa. Eliáš i Hácha byli pak ve spojení s prezidentem Benešem. (Toto spojení protektorátní vlády s odbojem trvalo až do Eliášova zatčení v září 1941, kdy přišel do Prahy Heydrich.) Bylo též vyslyšeno Hamplovo přání, aby ve funkci ministra sociální a zdravotní správy zůstal V. Klumperk, s nímž sociální demokraté úzce spolupracovali. Stali se součástí retardačního procesu, jehož smyslem bylo brzdit germanizační opatření ze strany úřadu říšského protektora. Např. v Nejvyšším cenovém úřadu, v jehož čele stál F. Nečas, bylo zaměstnáno na 500 bývalých československých důstojníků, z nichž většina byla v Obraně národa. Možnosti využívání legálních struktur byly ovšem omezené, těžiště odbojové činnosti bylo v ilegalitě.

Při koncipování ilegální práce bylo zásadně stanoveno, že sociálně demokratická strana nebude vytvářet vlastní odbojovou ústředí, ale že sociální demokraté budou působit v odbojových centrech založených na širší politické základně. Národní zájmy jim byly nad zájmy stranické.

Vedoucí představiteli strany, kteří byli příliš známi a tudíž nepoužitelní pro ilegální činnost, udržovali nicméně nadále vzájemné kontakty. Gestapo je ovšem zaregistrovalo a nebylo ochotno je tolerovat. V květnu 1941 zatklo na čtyřicet vedoucích představitelů a funkcionářů, mezi nimi Antonína Hampela, ústředního tajemníka Vojtěcha Dundra, hlavního tajemníka Odborového sdružení Rudolfa Tayerlého. Nejeden z nich ve vězení zahynul, mezi nimi i Antonín Hampel a Tayerl. Domácí i Londýnský odboj odmítal starou politiku partajnictví. Proto byl jejich vztah k Hamplovi zdrženlivý, ale tento přístup byl neoprávněný. Hampl odmítl emigrovat s odůvodněním, že "v hodinách nebezpečí nesmí jít ruce od svého lidu". Neustále udržoval spojení s dělnictvem v kovopříručky.

Lidé, kteří se rozhodli vstoupit do odboje, museli počítat se zatčením i se ztrátou života. A skutečně, zatýkání i úmrtní oznamení byly až do konce války běžným jevem. Gestapo zatýkalo i preventivně. V první takové vlně bezprostředně po 15. březnu bylo postiženi přede vším komunisté, židé a němečtí emigranti. V druhé vlně, v první den války, zatklo gestapo kolem 3 000 veřejných činitelů, mezi nimi řadu sociálních demokratů.

První odbojovou centrálu se stalo Politické ústředí. Utvořilo se v létě pod vedením Přemysla Sámalá, jeho členy byli významní předáci pravorepublikových stran, sociální demokraty zastupoval Jaromír Nečas. Do 1. září mělo spojení do zahraničí přes francouzský, britský a polský konzulát v Praze, poté radiotelegraficky. Politické ústředí se snažilo uplatnit co nejširší platformu odboje. Od listopadu 1939 však do jeho okruhu začalo pronikat gestapo. Některí jeho činitelé byli pozvaty kání, jiným, jako např. Nečasovi, se podařilo odejít do zahraničí.

Významnou součástí demokratického odboje bylo Národní hnutí pracující mládeže. Vtoupilo záhy po 15. březnu do ilegality, utvořilo vedení ve složení V. Holub (sociální demokrat), A. Zimmer (národní socialist) a O. Papež (komunista). Činnost NHPM byla mnohostranná - od letáků až po sabotážní akce a podíl na odchodech do ciziny. Na přelomu let 1939/1940 se však gestapu podařilo celou síť NHPM rozbit.

Jednou z nejvýznamnějších a nejlivnějších odbojových skupin byl Peťiční výbor Věrní zůstaneme, kterému vlastní charakter a ideový profil osobnosti typu Josefa Fischera, V. Jankovce, J. Peška, V. Čížka a dalších - většinou sociálních demokratů. Na činnosti PVVZ se podíleli činitelé YMCA a YWCA, svobodných zednářů, Ženské národní rady, odbojové skupiny z řad kovodělníků, dřevodělníků, poštovních zaměstnanců, železničářů.

Koncem roku 1940 a hlavně v prvních měsících roku 1941 byl PVVZ silně postižen zatýkáním, některí jeho činitelé emigrovali, přesto však organizace nezanikla. V čele PVVZ působil akční komitét. Politickým vedením byl pověřen V. Jankovec, organizačním K. Bondy a F. Andršt, ideové vedení měl na starosti Josef Fischer, vojenské plk. J. Churavý, který byl spojou na Obranu národa. Akčnímu komitétu podléhalo také odborářské vedení (J. Sedlmayer). Rozsáhlé kontakty měl PVVZ též na Národní odbojovou ústřednu zaměstnaneckou (NOUZ), která byla vytvořena v roce 1939 s Hamplovým souhlasem. Podobná situace byla u Ústředí veřejných zaměstnanců. PVVZ vyvíjel rozsáhlou zpravodajskou činnost; do začátku války se uskutečňovala pomoc kurýrů, poté nastoupilo spojení radiotelegrafické (vysílačka Sparta I).

Zcela mimořádná pozornost byla věnována vypracování programu poválečného uspořádání Československa. Tato snaha se promítá v jedinečném odbojovém dokumentu doby "Za svobodu. Do nové Československé republiky" s podtitulem "Pravda vítězí". Program PVVZ vznikl v letech 1940-1941. Jeho spiritus rector byl akční komitét za spolupůsobení vojáků a oborňáků z různých sfér politického, kulturního i hospodářského života. Návrh byl připomínkován i mimopražskými organizacemi PVVZ. Mezi spoluautory patřila také Milada Horáková, významná činitelka národně socialistické strany.

Smyslem programu byla obnova svobodného Československa ve svobodné Evropě. Vycházel z filozofie T. G. Masaryka, která byla transformována do zkušenosti druhé světové války a okupace. Válka byla chápána ve smyslu jeho názoru, že "vývoj ve všech státech ukazuje nalevo", že válka bude konečnou fází světové sociální revoluce mající počátek v první světové válce. Základ programu byl položen do demokracie hospodářské a sociální, předpokládaly se hluboké hospodářské reformy, konkrétně řízení a plánování hospodářského života a zlepšení výroby a podniků. Byl to socialisticky orientovaný program domácího odboje, který se zcela odlišoval od představ ortodoxních komunistů, orientovaných na stalinistický model socialismu. Nicméně se na ztvárnění programu ve školské oblasti spolu se sociálně demokratickými pedagogy kolem V. Příhody podílel i L. Koubek, který ač komunista, se nevyhýbal spolupráci s demokratickým odbojem.

Na jaře 1940 utvořily PVVZ, Obrana národa a skupiny kolem bývalého Politického ústředí koordinační centrum pod názvem Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD). Jeho programem se stal program PVVZ. Při vytváření ÚVODU sehrál důležitou roli sociální demokrat František Němec, který však spojuje s Jaromírem Nečasem emigroval do Londýna. Po jeho odchodu se jeho role ujali národní socialisti Vladimír Krajina a sociální demokrat A. Pešl, dále pak pplk. J. Balabán. PVVZ zastupovali v ÚVODU K. Bondy a F. Andrlík, později V. Jankovec a R. Mareš. Po politické stranice byl ÚVOD sestaven ze sociálních demokratů a národních socialistů, avšak nevyhýbal se kontaktů ani s příslušníky jiných předmichovských stran. Politická stranickost ÚVODU byla setřena, prioritní byl boj za obnovu republiky. V létě 1941 byly navázány kontakty s II. illegálním vedením KSČ. Změna jejího postoje k válce po přepadení SSSR vytvořila podmínky pro ustavení Národně revolučního výboru Československa. Avšak právě v této době, kdy odboj nabýval na intenzitu, nastal ze strany okupantů úder.

Nástup Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora (27. září 1941) přinesl zásadní změnu do okupační praxe. Bylo vyhlášeno stanné právo, poprvé se v Praze i v Brně. Mezi zastřelenými byli i sociální demokraté J. Aleš, F. Veselý, J. Havelka, F. Kafka. Na podzim 1941 gestapo likvidovalo celé kolektivní vedení ÚVODU a jeho významnou složku - PVVZ. Na jaře 1942 se podařilo obnovit zpřetrhanou síť, v květnu se zdeřil atentát na Heydricha. Provedla ho skupina československých parašutistů vyslaných z Británie, mezi nimi, kdo parašutisty ukryvali, byli i sociální demokraté. Nová vlna teroru po atentátu vedla k novému kveproritě. Mezi tisíci zastřelenými byli opět sociální demokraté: župní tajemník v Hradci Králové J. Vaněk, starosta města A. Herynk, okresní důvěrník v Roudnici Janáček s manželkou Ludmilou (pro přechovávání parašutistů), z téhož důvodu celá rodina V. Stehlíka z Rokyca a mnoho dalších.

I když nacistická perzekuce byla neúprosná, národ nekaptituloval. Ivan Dérer se po heydrichiádě pokusil obnovit Politické ústředí, ale v roce 1944 gestapo jeho skupinu likvidovalo. V létě téhož roku podniklo gestapo další úder proti Přípravnému revolučnímu národnímu výboru, v jehož čele byli Kamil Krofta, J. Kvapil, E. Lány, F. Richter, gen. Z. Novák. PRNV vytvořil širokou odbojovou síť, zasahoval do NOUZ i do Ústředí veřejných zaměstnanců, kde působili V. Cipro, J. Kubát, R. Jiřásek, A. Vaněk a jiní. Skupina odborářů, kterou vedli Cipro s Kubátem a k níz náleželi L. Machoň a K. Koschin, nebyla ve větší míře zasažena gestapem (na jaře 1945 spolupracovala s partyzánským hnutím). PRNV měl spojení do Londýna, na Slovensko a kontakty na Radu tří. Rozsáhlé zatýkání v řadách PRNV trvalo od června 1944 až do jara 1945.

Bezprostředně před vypuknutím Slovenského národního povstání provedlo gestapo další hromadnou zatýkací akci, která se týkala sociálních demokratů. Jen v okruhu působnosti pražského gestapa bylo 28. srpna 1944 zatčeno 179 osob, z toho 96 sociálních demokratů (6 poslanců, 3 senátoři, 69 městských nebo okresních funkcionářů, 14 stranických a 4 odborových tajemnic). Po krátkém pobytu v Terezíně byli internováni odvezeni do koncentračního tábora Dachau, kde utrpění a týrání vyhledávalo své oběti. Do Dachau byli převezeni i sociální demokraté z Turnova, Mladé Boleslaví, Loun, Plzni, Strakonic, Táboru, Hradce Králové, Kladna a z Moravy.

Velkou roli při rozvíjení odporu sehrálo 33 výsadků z Británie. Sociálně demokratičtí ministři exilové vlády poskytli těmto parašutistům řadu adres členů sociální demokracie, na které se mohli po seskoku obrátit. Navzdol-

ry těžkým obětem se objevovaly nové skupiny odporu. V posledních týdnech války se podařilo vytvořit vrcholný orgán odboje - Českou národní radu. Jejím předsedou se stal profesor Albert Pražák, mezi dalšími členy byli sociální demokrat J. Kubát, komunista Josef Smrkovský a národní socialist O. Machotka. Česká národní rada se postavila do čela květnového povstání, které spolu se sovětskou a americkou armádou ukončilo šestiletý protektorátní režim.

S porážkou nacistického Německa skončili národně osvobozenecky boj českého národa, v němž sehrál významnou roli i sociální demokraté. A přinesl nemalou krvavou oběť: přes 12 000 jich bylo popraveno nebo zahynulo v koncentračních táborech.

2.32. Sociální demokraté v zahraničním odboji

Souběžně s domácím odbojovým hnutím vyvíjel svou aktivitu zahraniční odboj, který měl dvě části: západní a východní. Centrum bylo v Londýně, jeho hlavou byl prezent Beneš. Sociální demokraté byli účinnými pomocníky při vytváření nových vládních a správních orgánů, jakož i československých vojenských jednotek. Byli členy exilových vlád (J. Nečas, J. Bečko, F. Němec, Václav Majer). Mezi představitely strany v zahraničí patřili I. Bohumil Laušman, Rudolf Bechyně, Zdeněk Fierlinger, Vojta Beneš, Emanuel Voska, Václav Patzak, Anna Patzaková, J. Běhina, Václav Holub a mnoho jiných. Nacisté se jejich rodinám krutě metili, zavírali je do koncentračních táborek, z nichž se mnozí nevrátili. Sociální demokraté v emigraci uznávali Benešovu autoritu a plně ho podporovali, ne ve všem s ním však souhlasili. Tyto spory vedly i k tomu, že Bechyně a Nečas byli odstraněni z exilové vlády.

Stejně jako u domácích odbojářů působil i u exilových sociálních demokratů zážitek z velké hospodářské krize a odrazil se při promýšlení plánů pro budoucnost. Sílilo přesvědčení, že stát bude muset více zasahovat do hospodářství a uskutečnit rozsáhlou socializaci. Spolu se skutečností, že Sovětský svaz byl spojencem západních demokracií ve válce proti Hitlerovi, nastolovaly tyto útahy otázku, zda není třeba přezkoumat vztah ke komunistům. Ti hráli významnou roli v boji proti nacismu a vznikla naděje, že i v osvobozené republice může být jejich úloha pozitivní. Tyto naděje sdíleli i mnozí další politici, to i pokud šlo o mezinárodní fórum. Beneš se domníval, že Západ učiní kroky k hospodářské demokracii a Sovětský svaz k demokracii politické.

V náborovém spektru sociálních demokratů nastaly změny. Vzniklo levé křídlo, které se svým hodnocením situace blížilo sovětskému stanovisku. K němu se přidali Laušman, Bechyně, Patzak a československý vyslanec v Moskvě Fierlinger.

V únoru 1945 se konala poslední konference londýnského sociálně demokratického exilu. Na ní byla sestavena delegace, která měla v Moskvě jednat s dalšími stranami o sestavení nové vlády: tři umírnění - Majer, Němec, Bečko, jeden levý - Laušman; náhradníky se stali pravicový Holub a levicový Patzak. Toto složení skýtalé naději, že prokomunistickou tendenci lze zadřít.

Po příjezdu do Moskvy byl však Slovák Bečko z delegace vyřazen. Na Slovensku se totiž za povstání komunisté a sociální demokraté sloučili v KSS, komunisté, sociálně demokratická levice a slovenští demokraté argumentovali tím, že Bečko nemůže zastupovat neexistující stranu. Další umírněný delegát, Němec, nedorazil do Moskvy následkem dopravních obtíží; přičiněny jeho pozdního přjezdu jsou dosud nejasné. Bečko byl nahrazen Patzakem. Němec nikoli Holubem, ale Fierlingem, takže ve čtyřčlenné delegaci, která jednala o složení vlády a jejím programu, byl Majer izolován. Fierlinger se na návrh komunistů stal premiérem a začal působit jako faktický předseda strany. I umírnění tento stav akceptovali. Tak byla zachována jednota strany, ovšem ve známení prokomunistické převahy.

3. Po druhé světové válce

3.1. První poválečná léta

Reakcí na fašismus, tento pravicový extremismus, byl v celé Evropě posun doleva. Stoupla prestiž Sovětského svazu, komunistických a sociálně demokratických stran. Ani nesporné Churchillovy zásluhy o porážku Německa neodvrátily vítězství Labour party v prvních poválečných volbách, ani autorita de Gaulle jako uznávaného vůdce odboje mu nepřinesla vítězství v konfliktu s francouzskou levicí. V západní Evropě zůstali socialisté nejsilnější levicovou stranou (mimo Francii), poválečný vzestup komunistů byl ve většině zemí záhy vyšřídan poklesem.

V zemích východní poloviny Evropy, osvobozených Rudou armádou, byly vytvořeny vlády, v nichž komunisté ziskali klíčové postavení (zejména ministerstvo vnitra). Změnil se politický systém, pravicové strany byly

zakázány. Byly provedeny hluboké zásahy do struktury hospodářství, byla zastátněna většina průmyslu (v západoevropských zemích jen 20-30%), uskutečnila se pozemková reforma, která zlikvidovala velkostatkářské vlastnictví půdy. Tato opatření spolu se sociální politikou probíhala za souhlasu značné části společnosti, zejména chudších vrstev. Míra tohoto souhlasu byla ovšem v různých zemích nestejná. Komunisté se ovšem s dozařenými změnami nespokojili. Usilovali o monopol politické moci a toho se jim všude v sovětské sféře vlivu podařilo dosáhnout.

3.2. Československo od května 1945 do února 1948

V první poválečné československé vládě, která byla dohodnutá v Moskvě a ustavena v dubnu 1945 v Košicích, měla Československá sociální demokracie (ČSSD) tři křesla: Fierlinger byl premiérem, Laušman ministrem průmyslu, Major ministrem výživy. Ustanovení košické vlády a přijetí jejího programu znamenaly změnu politického systému. V českých zemích byly připuštěny pouze čtyři strany - komunisté, sociální demokraté, národní socialisté a lidovci. Ostatní strany, včetně nejvýraznějších představitelů pravice - agrární strany a národní demokracie - nebyly povoleny. Všechny čtyři české a dvě slovenské strany tvořily Národní frontu, opozice proti vládě Národní fronty nebyla připuštěna. Byla to omezená demokracie, ale přece jen demokracie. Svoboda tisku a shromažďování byla respektována, volby byly pluralitní. Největším zásahem do struktury republiky bylo vysílení Němců: o tomto rozhodnutí nebylo v roce 1945 sporu, sociální demokraté a komunisté se však postavili na ochranu německých antifašistů.

Zatímco v oblasti politického stranictví zůstal zachován pluralismus, v odborovém a mládežnickém hnutí převládla tendence k jednotě, která byla výhodná pro komunisty. Omezení demokracie se setkalo se souhlasem většiny národa. Ten si po celou dobu okupace přál obnovu demokracie, ale byl silně znechucen předmnichovským partajničením a netoužil po obnově předválečného politického spektra. Na levici pak byla silná žívevná tendence k organizační jednotě. Hlasy pro jednu socialistickou stranu se ozývaly mezi řadovými členy a funkcionáři všech levicových stran, u sociálních demokratů a národních socialistů je bylo možno slyšet i z úst nejvyšších předáků. Vedení KSČ však podobné úvahy odmítalo: nemělo nikterak v úmyslu, aby se strana rozplynula v široké organické jednotě s demokratickými socialisty.

V polovině roku 1946 měla ČSSD již 352 000 členů. Bylo to více než před válkou, ale vzhledem k velkému vzrůstu politické organizovanosti a ve srovnání s 1 082 000 členy KSČ to byl výraz oslabení. Jestliže ve většině evropských (a zejména západních) zemí posílili poválečný posun doleva především sociální demokraty, v Československu posílili komunisty, a to i na úkor sociální demokracie. Mnozí bývalí členové, zvláště dělníci, přestoupili do KSČ; 21% delegátů jejího sjezdu v roce 1946 tvořili bývalí sociální demokraté.

Ve vedení ČSSD převažovali noví lidé, kteří působili v zahraničním i domácím odboji. V roce 1945 převažoval levicový proud, orientovaný na úzkou a bezpodmínečnou spolupráci s komunisty a počítající s brzkým sloučením obou stran. Jeho hlavním představitelem se stal Fierlinger, který vstoupil do sociální demokracie již před válkou, ale nezastával vyšší stranické funkce. Úzká spolupráce s vedením KSČ v době jeho moskevského pobytu z něho udělala spoře lhůtlivého spojence komunistů. Ale i v ūdaji dalších vedoucích činitelů ČSSD nalézáme koncem války určité představy o těsné spolupráci s komunisty a o možném brzkém vytvoření jednotné socialistické dělnické strany: platilo to o Bohumilu Laušmanovi, Blažejí Vilimovi, Evženu Erbanovi, Vojtěchu Erbanovi, Vilémovi Bernardovi a jiných. Přičinou této tendenze byla skutečnost, že komunisté se postavili na průdu parlamentní demokracie a tím vznikl dojem, že se přeměnili v realizátory sociálně demokratického programu. Teprve postupně nositelé této tendence poznávali, že současná politika KSČ je jen dočasné taktikou, že jejím cílem zůstává dobytí monopolu politické moci. Jednoznačnými představiteli pravého křídla, které tvrdě trvalo na autonomii strany, byli Václav Major a Václav Holub.

Již v londýnské emigraci vypracovali sociální demokraté svůj Akční program. Vyjádřili v něm myšlenky, které se v podstatě shodovaly s postulaty demokratického socialismu, jak je zformulovali levicoví sociální demokraté PVVZ ve svém programu Za svobodu. Požadovali zestátnění "bohatství a zdrojů přírodních, bankovníctví, peněžnictví a úvěrnictví i veškerých podniků těžkého průmyslu a velkých podniků průmyslových, veškeré dopravy a velkých podniků distribuce výrobků." Současně se však vyslovovali pro ekonomickou pluralitu, neboť drobná a střední závody měly být předmětem soukromého vlastnictví a podnikání, které ovšem mělo být podřízeno zásadě státní koordinace vší hospodářské činnosti. Pokud jde o politický systém, vyslovovali se pro pluralitu, ale i pro její zjednodušení a pro sloučení s komunisty a národními socialisty.

Na orientaci sociálních demokratů z doby války navázal i 20. sjezd, který se konal v říjnu 1945. Kromě znárodnění v oblasti průmyslu, obchodu a peněžnictví se vyslovil i pro rozsáhlou pozemkovou reformu, při níž měla být vytvářena soběstačná hospodářství. Byla uznána i mocenská pozice odborů, schopných v případě selhání Národní fronty zajistit pracujícím prosazení sociálního pokroku.

V určitém směru znamenal 20. sjezd mezník. Skoncoval se snahou o vytvoření jednotné socialistické strany. Její myšlenku sice neodmítl, ale realizaci odsunul na pozdější dobu. Naopak, posílil pozici ČSSD jako samostatné strany. Přijatý program určil místo sociální demokracie v politickém spektru. Zaujímala v této době nejlevější pozici v Národní frontě, neboť její programové požadavky byly radikльнější než komunistické. Ovšem zatímco u ČSSD představoval tento program její konečný cíl, tj. vybudování demokratického socialismu, komunisté svůj cílový záměr nezveřejnili.

Sjezd rovněž potvrdil Fierlingera ve funkci předsedy, Vlímá jako generálního tajemníka a zvolil i čtyři náměstky předsedy: Bohumila Laušmana, Františka Tymeše, Evžena Erbana a Annu Jungwirthovou, tedy v podstatě stoupence těsné spolupráce s komunisty.

První čtyři měsíce po osvobození probíhala spolupráce mezi KSČ a sociální demokracií bez potíží. Sociální demokracie věřila, že KSČ sleduje stejně cíle - vybudování společnosti demokratického socialismu. Soudila tak podle oficiálních projevů a dokumentů, podle komunistického návrhu košického vládního programu i podle Stalinova výroku, že cesta k socialismu nemusí vést přes diktaturu proletariátu. Rozsáhlé zestátnění připravoval předešvím ministr průmyslu Laušman s podporou odborů, zatímco komunisté se z taktických důvodů drželi zpátky.

Rušivým momentem ve vztazích sociální demokracie a KSČ byly pokusy slovenských sociálních demokratů o obnovení samostatné strany. Ke sloučení Komunistické strany Slovenska a slovenských sociálních demokratů došlo za Slovenského národního povstání 17. září 1944. Podnět k němu vyšel v této pohnuté době od komunistů, nezdá se však, že by tento krok byl v intencích moskevského vedení KSČ, které právě dojednávalo s levými sociálními demokraty obnovení strany po osvobození a vzájemnou těsnou spolupráci. V dané situaci však nezbylo než sloučení akceptovat. Na Slovensku zřejmě vycházeli z jiných představ o poválečném vývoji, v nichž nechyběly ani myšlenky na možnost přimknutí k Sovětskému svazu. Kromě toho vývoj naznačoval, že vytváření jednotných stran socialistického zaměření bude žádoucí a samozřejmé.

Brzy po osvobození Slovenska se ukazovalo, že v tamních poměrech nebyl tento krok nejšťastnějším. Začaly vznikat nové sociálně demokratické organizace. Vedení KSČ se sice podařilo prosadit jejich zrušení a zapojení do sloučené strany, ale snahy po obnovení samostatné sociálně demokratické strany pokračovaly a nabývaly celostátního významu. Do konce hrozily vážným narušením vztahů mezi KSČ a sociální demokracií. Jednání generálních tajemníků obou stran probíhalo v letech měsících značně dramaticky. Komunisté přesto, že původně sloučení nevitali, nyní se za ně stavěli a obnovu sociální demokracie na Slovensku rozhodně odmítali. Slovenskí sociální demokraté oficiálně oznámili obnovu své strany a přednesli záležitost na 20. sjezdu ČSSD v říjnu 1945, kde to delegáti schválili. Nakonec byla sociální demokracie na Slovensku založena 20. ledna 1946 pod názvem Strana práce, její vliv však zůstal slabý.

3.21. Volby 1946

Znárodněním klíčového průmyslu, rozdělením německé půdy osídleným a sociální politikou se výrazně změnila struktura české společnosti. Zmizela skupina nejvyšších představitelů kapitálu, zmizela chudina. Ten-to vývoj většina lidí uvítala a ovoce skvírala nejsilnější vládní strana - KSČ. Národní socialisté a lidovci se rozhodli cítit rostoucímu vlivu komunistů tím, že se před volbami do Ustavodárného národního shromáždění chvali jako opoziční strany. Nejostřejí vystupovali národní socialisté, usilující stát se nejsilnější stranou, útočili i proti sociální demokracii pro její úzkou spolupráci s KSČ. Lidová a národně socialistická strana se získaly odpovědnosti za některá vládní opatření s tím, že byly k souhlasu donuceny okolnostmi. Vystupovaly ve jménu svobody, demokracie a humanismu. Podcenily však skutečnost, že hladová, špatně oblečená, špatně bydlící a hroznými zkušenostmi krize třicátých let, války a nacistické okupace "poučená" společnost roku 1946 je už jiná, nová společnost, na niž staré metody agitace nemohou působit. Předvolební kampaně zbabila mnoho funkcionářů ČSSD, zvláště nižších, iluzi o možnosti a účelnosti spolupráce s KSČ. Útoky národních socialistů na sociální demokracii právě pro spolupráci s KSČ přispěly k požadavku ostřejšího vymezení doleva i doprava.

V květnových volbách dostali v českých zemích komunisté 40% hlasů, národní socialisté 24%, lidovci 20%, sociální demokraté 16%. V ČSSD

se projevila s výsledky voleb velká nespokojenosť, a to nejen ve vedení, ale v celé straně. Vedení počítalo s Vilímovým odhadem miliónu hlasů, bylo jich však o 200 000 méně. Za hlavní příčinu neúspěchu byla považována těsná spolupráce s KSČ. Ostrá kritika dopadla na zastánce této politiky - Fierlingeru, Laušmanu, Evžena Erbana. Nespokojenosť členstva se projevila množstvím rezolucí. Nejostřejšími kritiky dosavadní politiky byli Václav Majer a V. Görner, kteří požadovali odvolání Fierlingera a Laušmana.

Prokomunistický proud naopak kritizoval pravici a snažil se porážku svalit na ni. Na zasedání představenstva měli hlavní referáty Fierlinger a Vilim; oba ospravedlňovali dosavadní politiku, která podle nich byla tmelem a zabránila zmatkům. Laušman dokonce tvrdil, že politika ČSSD zabránila občanské válce. Objevilo se i tvrzení, že strany levice, tj. komunisté a sociální demokraté tím, že získali většinu, zajistily budování socialismu. Majer, podporovaný Františkem Němcem, požadoval změnu vztahu k ostatním stranám. Žádal, aby se ČSSD jasně vymezila doprava i doleva, aby s KSČ spolupracovala, ale na principu rovný s rovným. Nakonec představenstvo schválilo vyjádření, v němž byla dosavadní politika ospravedlněna a neúspěch zdůvodněna objektivními podmínkami.

Důležité krajské výbory však hodnotily volby jako neúspěšné v důsledku chybnej politiky strany, volaly po mimorádném sjezdu a odvolání dosavadního vedení. Autorita vedení byla každopádně oslabena.

Více než měsíc trval spor o obsazení jednotlivých ministerstev, šlo o některé klíčové rezorty jako vnitřní a zemědělství, které dosud měli komunisté. Sociální demokracie vnesla požadavek na ministerstvo vnitra s odůvodněním, že náročnou spokojenou s bezpečností a zpravodajskou službou. Žádala také ministerstvo zemědělství. Nedostalo se jí však podpory ostatních stran a Gottwald její požadavek odmítl s tím, že nejslabší strana si nemůže dělat nárok na tak důležitá ministerstva. Už tento postup naznačoval, jak asi bude nadále vypadat spolupráce s KSČ.

Diskuse o volbách ukázala potřebu nového vymezení vztahů k partnérům v Národní frontě. Pronikavé vítězství KSČ rozdělilo společenskou strukturu ve dva bloky. Národní socialisté se přiblížili lidovcům a slovenským demokratům, úloha sociální demokracie nebyla zcela vyhruzená. Vedení potvrzovalo svou věrnost socialistickému programu a dosavadnímu zaměření strany. Tím byl předem určen poměr ke KSČ. Nikdo z vedení, ani Majer, nenavrhoval sblížení s národními socialisty. Nešlo také o odmítání spolupráce s KSČ, ale především o způsob této spolupráce,

o zachování samostatné politické linie, tedy o kooperaci dvou rovnoprávných partnerů, usilujících o vybudování demokratického socialismu. Požadavek nezávislé politiky napravo i nalevo vyjádřilo až na malé výjimky (Fierlinger, Evžen Erban, Oldřich John) celé vedení.

To byl nesporně nový, důležitý prvek politiky ČSSD po volbách. V podstatě padl dosavadní princip bezpodmínečné spolupráce s KSČ, který znamenal nejen podřízení politiky strany agresivnímu partnerovi, ale také stírání rozdílů mezi oběma stranami.

Avšak ani ve vedení, tím méně v nižších orgánech nebylo jednotného a jednoznačného názoru na realizaci nové taktiky. Vedle stoupenců nekompromisní samostatné politiky, jakými byli Majer, Görner, Jeřábek, Bernard i Vilim, pro něž byla partnerská nezávislost důležitější než společný postup levice, byli i druzí, např. Laušman, Tymeš, Šulc aj., pro něž zachování spolupráce s KSČ bylo svým způsobem důležitější než vlastní nezávislost strany a její politiky. Byli i odpůrci nové taktiky (Fierlinger, E. Erban, John), kteří v dané situaci spíše vykávali.

Takticko-politická linie byla stanovena, důležité však bylo její praktické uskutečňování. Strana se podobně jako KSČ hlásila k socialismu a k marxismu. V rovině programové se zásadní rozdíly zatím neobjevovaly, také proto, že KSČ svůj vlastní socialistický program nevezájemnila. V politické praxi však postup KSČ už od počátku vyvolával obavy, že tato strana usiluje o jiný než demokratický model socialismu. Tady se pro sociální demokracii jako slabou stranu naskytla příležitost, jak se politicky prosadit a zůstat na bázi socialismu. Bylo to postavení jazyčku na váze, důležité, v dané konstelaci však velmi riskantní.

3.22. Dopad studené války na Československo

Poválečná spolupráce spojeneckých mocností byla příznivá demokratickému klimatu v Československu, v tomto rámci i partnerství komunistů a sociálních demokratů. V roce 1947 však nastává studená válka. Její první drsný závan pocítilo Československo v červenci, kdy vláda po hrubém Stalinově nátlaku odvolala účast na Marshallově plánu; jedním ministrem, který hlasoval pro účast, byl Václav Majer. Krátce předtím, v květnu, byl ve Francii vyloučen z vlády komunisté, v Itálii komunisté i leví socialisté. V září se v Polsku sešla konference devíti komunistických stran, KSČ na ní byla kritizována za málo ostrý postup proti "reakci". Bylo zříze-

no informační byro, které se stalo nástrojem nátlaku Komunistické strany Sovětského svazu na jiné komunistické strany. KSČ poté vzala přímý kurs na dosažení plného mocenského monopolu.

Zlom ve vztazích mezi ČSSD a KSČ nenastal ovšem ze dne na den. Obě strany nadále spolupracovaly v Ústřední plánovací komisi. Komunistický požadavek parcelace půdy nad 50 ha byl převzat ze sociálně demokratického programu. Na podzim odhalil státní bezpečnost "nepřátelské spiknutí", v němž byli údajně zapojeni předáci slovenské Demokratické strany. Vedení ČSSD hlasovalo pro vyšetření a vyvození důsledků, i pro odňtí poslanecké imunity dvěma generálním tajemníkům Demokratické strany, ačkoliv předložené důkazy považovalo za problematické. Souhlasilo i s tím, aby v nově vyvozeném sboru pověřenců ztratila Demokratická strana většinu, kterou získala ve volbách.

Naproti tomu činnost ministerstva vnitra byla stálým předmětem sváru mezi oběma stranami. Již po volbách žádala ČSSD tento rezort pro sebe, KSČ ovšem tvrdě odmítla. Když se na jaře 1947 schvaloval v parlamentě zákon o národní bezpečnosti, hlasovali sociální demokraté s dalšími nekomunistickými stranami a dosáhli částečného omezení komunistického monopolu v bezpečnosti.

Když se komunistické záměry stávaly stále viditelnějšími, dostávali se v ČSSD zastánci bezpodmínečné spolupráce s KSČ do defenzív a do izolace. I Laušman a Tymeš se začali od nich odkládat. Naopak půdu získávali stoupenci rovnoprávného partnerství. Pro mnohé z nich znamenala samostatná politika ČSSD to nejdůležitější. Většina sice vycházela z politické scény rozdělené na stoupence a odpůrce socialismu a považovala za samozřejmé, že ČSSD patří do první skupiny, ale mnozí už v této době začali chápát, že KSČ nadřazuje své stranické zájmy nad potřeby socialismu a že tudíž její představy o socialismu jsou odlišné.

V roce 1947 postihlo Československo katastrofální suchu. Spolu s řešením zásobovací situace vystupovala stále naléhavěji do popředí otázka, jak uhradit příplatky k zemědělským cenám, které měly dopomoci k zajištění osevu, nákupu hnojiv a strojů a vůbec k industrializaci zemědělství. Celkové náklady byly odhadovány nejprve částkou přes 4 miliardy Kčs, později již přes 8,5 miliardy. V srpnu 1947 přijalo vedení ČSSD Majerův návrh zvýšit státem pevně stanovené ceny obilí.

Prvním zdrojem úhrady, na kterém se Národní fronta dohodla, byla daň z přepychu. Výnos však byl odhadován jen částkou 650 milionů Kčs. Hledání dalších zdrojů se stalo předmětem nových sporů v Národní frontě. Postupně vzniklo několik variant, až komunisté navrhli dávku z millioná-

ských majetků. Návrh byl nekomunistickými ministry odmítnut. Sociální demokracie, která přišla první s podnětem vyrovnat pokles zemědělských důchodů, měla ke komunistickému návrhu milionářské daně řadu výhrad, hlavně ke statistické nejasnosti. Požadovala získat úhradu spravedlivým podchycením zisků z obchodu na černo a z daňových defraudací a navrhovala obnovu daňových komisí.

KSČ na odmítnutí reagovala zveřejněním, jak jednotliví ministři hlasovali. Ti, kteří byli proti, byli označeni za ochránce milionářů. To vyvolalo kritickou situaci v Národní frontě, hrozila krize vlády. KSČ se vzápila jákémukoliv kompromisu a rozhodla naplnit svou agitační mašinérii. Organizovala shromázdění odborářů. V obcích, městech i okresech funkcionáři ostatních stran vystupovali společně proti útokům KSČ. Sociální demokracie hodnotila komunistickou ofenzívou jako nástup do předvolební kampaně s cílem vyvolut atmosféru strachu a teroru. Zvláště postup ČSSD označili komunisté za otevřenou zradu. Sociální demokracie naopak chápala komunistický postup jako špinavé tažení, kterým ji KSČ vypověděla boj. V pozadí celé kampaně byly jistě důvody politické. Komunisté hledali popularitu v masách a postup proti milionářům ji sliboval.

Proto jako bomba zapůsobila zpráva tisku, že mezi KSČ a sociální demokracii byla podepsána dohoda o společném postupu při řešení milionářské dávky. Překvapilo to nejen veřejnost, nýbrž i příslušníky obou stran. Rozhodnutí o nabídce jednání s KSČ padlo už v září 1947 na zasedání představenstva ČSSD, kde Laušman upozornil, že KSČ se zřejmě rozhodla jítcestou Maďarska a Rumunska. Ozvaly se hlasy, že je zde zájem Moskvy, zda sociální demokracie také nepřispěla k izolaci komunistů a jiné. Šlo o to, zda jednat nebo ne. Nejrozhodnějším zastáncem jednání byl Tymeš, rovněž Fierlinger doporučoval jednat. Nepřítomný Majer nabídl demisi. Nakonec byl jednání pověřen Fierlingrem.

Je otázkou, proč KSČ nabídku přijala. Domníváme se, že i když kampaně za milionářskou dávku byla součástí jejího tažení za monopolem moci, uvědomila si, že ještě nenastal vhodný okamžik pro rozhodující konflikt. Chyběly zde určité předpoklady, především zformování tzv. levých křídel v ostatních stranách včetně ČSSD. V nabídce jednání viděly možnost obnovit levicovou většinu v mocenských orgánech a získat čas ke zformování "levic" v ostatních stranách. ARI ve vedení, ani v členstvu sociální demokracie nebyla jednoznačně přijímána Fierlingerova alternativa: s KSČ bud spolupráce nebo boj. ARI Majer, i když ostře odsuzoval komunistický postup, si nepřál konfrontaci. Laušman byl pro společný postup v jednotlivých případech. Vilím byl ochoten přijmout boj proti KSČ v případě, že by

obětovala zájmy socialismu a republiky svým úzce stranickým cílům. Jednáním byla pověřena delegace ve složení Fierlinger, Vilím a Tymeš. Dne 11. září se obě delegace shody na společném prohlášení a jeho zveřejnění příští den. Ještě jedenáctého se sešlo vedení ČSSD a všichni jeho členové kromě Majera schválili znění dohody. Majer požadoval změny a zveřejnění až po dohodě s národními socialisty. Ve stejně době však již Slánský nechal dohodu zveřejnit. Dohoda obsahovala potvrzení společného postupu v otázce milionářské daně, při úpravě platů státních zaměstnanců, společný postup v Národní frontě. Zmíňovala se také o potřebě obnovy socialistického bloku pro demokratickou cestu k socialismu.

Dohoda nesporně na čas oddáila akutní politickou krizi, ale nepříznivě zapůsobila ve vlastních řádach i u národních socialistů a lidovců, kteří ji odsoudili jako "marxistický blok", jako kapitulaci sociální demokracie před KSČ a první krok ke sloučení obou stran. Nejsilnější otřes vytvárala v řádách vlastního členstva, které nebylo na takovýtobrát vůbec připraveno. Rozhodující většina členů i nižších funkcionářů po dosavadních zkušenostech už nevěřila v možnost poctivé spolupráce s KSČ. Došlo dokonce k odchodu členů ze strany. S dohodou nesouhlasil téměř celý stranický aparát. Stále častěji se ozývala ostrá kritika vedení a byl požadován odchod Fierlingera. Příliv nových členů uplně ustal. Jen nepatrná část ČSSD v pohraničních oblastech a některých průmyslových centrech dohodu přijala. Ačkoliv systém uzavřené Národní fronty neumožňoval otevřenou opozici, v regionech se uvnitř Národní fronty formovala protikomunistická opozice v podobě bloků sociální demokracie s národními socialisty a lidovci.

Vznik Informbyra nemohl neovlivnit mezinárodní vztahy sociálně demokratických stran. I když nebyla obnovena Socialistická dělnická internacionála podle mezivládečného modelu, vznik Koordinačního výboru pro spolupráci (COMISCO) v prosinci 1947 nelze nespojovat se založením Informbyra. V evropském socialistickém hnutí se vytvořily dva proudy. Jeden tvoril zakladatelé COMISCO, tj. důslední stoupenci demokratického socialismu, druhý -hlavně Italové a Poláci - byli zastánci úzké spolupráce s komunisty. Představitelé ČSSD hledali možnost sladit a spolupráce obou proudu, ale bez úspěchu. Fierlingerovi stoupenci ve vedení postupně přebírali komunistickou terminologii. Na zasedání představenstva v lednu 1948 označil Fierlinger COMISCO za pokračovatelé Druhé internacionály s protisovětským zaměřením, za obhájce kapitalismu. Požadoval odchod z něho, podporil ho však pouze John, ostatní členové vedení jeho požadavek odmítli.

Ve dnech 14. - 16. listopadu 1947 se v Brně sešel 21. sjezd ČSSD. Diskuse se zkonzentrovala na dva problémy - na vztahu k Sovětskému svazu a ke KSČ. Ve vztahu k SSSR byla zdůrazňována jeho osvoboditelská úloha, ale kriticky byla hodnocena jeho zahraničně politická praxe, rozcházející se zájmy socialistického hnutí v Evropě. Diskuse o vztahu ke komunistické straně odrážela poměrně širokou škálu názorů: od hodnocení KSČ jako strany konservativní a reakční (Berger, Bernard), přes její ocenění jako strany socialistické, ale bojujícími nepřijatelnými metodami, které nahrávají reakci, až po stanovisko Fierlingera, který spatřoval místo ČSSD po boku komunistů.

Do popředí se dostala volba nového předsedy. Laušman ve svém projevu položil důraz na jednotu strany v boji za demokracii, proti cizímu modelu a diktátorstvím metodám. Protifierlingerovské křídlo chtělo zvolit za předsedu Majera, ale nedosáhlo podpory většiny moravských delegátů. Nakonec byl jako kompromisní kandidát proti Fierlingerovi navržen Laušman; byl zvolen 60% delegátů, 40% hlasovalo pro Fierlingera. Fierlinger i Laušman poté odstoupili z vládních funkcí, vystřídal je František Tymeš a Ludmila Jankovcová, oba stoupenci úzké spolupráce s komunisty.

KSČ považovala Laušmanovo zvolení za svou porážku a zintenzivnila svou činnost na ovládnutí, nebo aspoň rozštěpení sociální demokracie. V ústředním aparátu KSČ vznikl za tím účelem zvláštní útvář. Fierlingerovo křídlo začalo za peníze od KSČ vydávat týdeník Směr, čímž získalo vlastní tiskový orgán. Komunisté v té době již uvažovali o opuštění Národní fronty v tehdejší podobě, počítali s možností, že do parlamentních voleb půjdou se společnou kandidátkou, na níž by figurovali i jejich sateliti v jiných stranach. Tento svůj záměr konzultovali s Fierlingem a ten s ním vyslovil souhlas. Fierlingerovo křídlo se nazývalo a bylo nazýváno levicí, jakkoliv je toto označení problematické. Jeho stoupenci se rekrutovali z několika vrstev. Byli mezi nimi lidé, kteří se v roce 1945 hlasili do KSČ, ale ta je vyzvala, aby prozatím setrvali v sociální demokracii. Jiní zůstali přesvědčenými stoupenci těsné spolupráce s komunisty, i když se jasně ukazovala rizika této politiky pro demokracii. A byli i lidé zkompromitovaní, kteří v podřízenosti KSČ viděli osobní výhody. Některí byli i tajnými členy KSČ. Ovšem levice jako celek byla beze zbytku organizována komunisty, jimi vedena, financována a manipulována.

3.23. Únor 1948

Společensko-politické napětí koncem roku 1947 a počátkem roku 1948 kulminovalo. Postoje komunistů v závodech, ve státních institucích, v armádě a v bezpečnosti vyvolávaly nesouhlas partnerů v Národní frontě. Do toho se prolínaly zásobovací potíže, vzrůstala nespokojenost. V rámci svého úsilí o dosažení mocenského monopolu vyhlásili komunisté požadavek úplného znárodnění domácího i zahraničního velkoobchodu a to včetně nad 50 zaměstnanců.

Rozhodujícím sporem, který vyvolal únorovou vládní krizi, byl konflikt ve věci bezpečnosti. Na zasedání vlády 13. února vystoupil národně socialistický ministr spravedlnosti Drtina s ostrou kritikou ministerstva vnitra, Václav Majer přitom oznámil, že 13 okrskových velitelů SNB - nekomunistů - bylo zbaveno funkcí. Nekomunistická většina vlády rozhodla, aby ministr vnitra Nosek tento rozkaz zrušil. Když se tak nestalo, podali 20. února ministři za národně socialistickou, lidovou a slovenskou demokratickou stranu demisi.

KSC se chopila příležitosti a přenesla mocenský boj na mimoparlamenní pole. Organizovala pouliční demonstrace, svolala sjezd závodních rad, na němž měla zaručenou většinu, jí ovládané odbory vyhlásily jednohodinovou generální stávku, vytvořila ozbrojené milice.

Vedení sociální demokracie sledovalo od prvních příznaků vládní krize vývoj se znepekolením. Již 17. února rozhodlo - za nepřítomnosti Fierlinger a Johna - že místo strany je na levici a že se nezúčastní žádného bloku proti KSC. Když však o dva dny později navrhli komunisté sociálním demokratům utvoření většinové vlády obou stran, vedení jejich návrh s výjimkou Fierlingera a Vojty Erbana odmítlo. Nepřipojilo se však ke stranám, jejichž ministři podali demisi, vidělo beznadějnou tohoto kroku. 24. února obsadili mladí komunisté za doprovodu Jana Němce a několika dalších Fierlingerových stoupenců ústřední sekretariát a redakci Práva lidu. Druhého dne ráno vysílal rozhlas prohlášení Fierlingera a Laušmana, podle něhož byly rozpory ve straně překonány a bylo dohodnuto složení vlády na základě "štiroké Národní fronty". Této dohodě předcházela nedorozumění o cíti představenstva: byli z něho vyloučeni Majer, Vilím Kubát, Bernard, nahradili je Němec, Evžen Erban, Hájek a Havelka. Téhož dne prezident Beneš kapituloval a jmenoval novou Gottwaldovou vládu. Jejimi členy byli i Laušman jako místopředseda a Fierlinger jako ministr průmyslu.

25. únor, konec poválečné demokracie, byl i koncem sociální demokracie jako samostatné strany, protože existence takového subjektu byla neslučitelná s totalitní diktaturou. Od 1. března do 30. června přestoupilo 11% členů ČSSD do KSC. Úplná likvidace strany měla podobu "sloučení" s KSC, které bylo provedeno v rozporu se stanovami a s méněm většiny členů. Po tzv. slučovací konferenci z 27. června přestoupila do komunistické strany pouze necelá třetina členů ČSSD.

Snahy českých sociálních demokratů udržet poválečný vývoj v rámci demokracie ztroskotaly. Svou roli sehrála též důvěra k československým komunistům i ke Stalinovi, tu ovšem nesdílely všechni sociální demokraté a sdíleli ji i mnozí představitelé jiných demokratických stran. Po rozdělení Evropy na sféry vlivu neměly demokratické síly v její východní polovině šanci na vítězství.

Sociální demokracie byla na domácí politické scéně násilím potlačena. Institucionálně přežívala jen v emigraci. Avšak demokratický socialismus je hnutím mezinárodním, ve svobodném světě se dále rozvíjel a inspiroval i lidí žijící za železnou oponou, takže po skončení studené války měli sociální demokraté v bývalé sovětské sféře vlivu na co navázat.

3.3. Studená válka

Hospodářský vývoj Západu se kardinálně lišil od meziválečného období. Průmyslová výroba značně stoupla, dosáhla dosud nejrychlejšího tempa v dějinách, krizové poklesy byly slabé a krátké. Ve vyspělých průmyslových zemích zmizela bída jako masový jev.

Příčiny úspěšného hospodářského rozvoje tkvěly i ve zvýšené roli státu. Zvětšila se státní kontrola a řízení, vzrostly státní rozpočty a státní vlastnictví; to se zvětšilo znárodněním, výstavbou nových státních podniků, ve většině západoevropských zemí (na rozdíl od USA) dosáhl státní sektor 20-30%. Tepřve později se výrazně projevily nevýhody státního vlastnictví a došlo k částečné reprivatizaci.

V polovině padesátých let dosáhl vývoj západního státu nového kvalitativního bodu. Nabyl podoby nazývané sociálním státem nebo státem bláhobytu. Byl to důsledek zkušeností z předchozího hospodářského a politického vývoje, zejména od třicátých let: světové hospodářské krize, Roo-

seveltova New Dealu, úspěchu švédské sociálně demokratické vlády i poválečného přesunu doleva. Hospodářský rozmach a zvýšení daní umožnily vysoké veřejné výdaje. Na jejich základě byla lidem zaručena minimální úroveň příjmů, výživy, zdravotní péče a vzdělání, a to nejen jako akt dobročinnosti, ale jako občanské právo. Zásady sociální politiky se staly podstatou součástí právního řádu. Občanská a politická práva byla doplněna uznáním práv sociálních. Byl tak učiněn další krok směrem k sociální rovnosti, zejména k rovnosti příležitostí a rovnosti statutu, méně již k rovnosti příjmů. Revoluční klima poválečných let v některých zemích západní Evropy vyprchal a nevrátilo se, dosáhlo se vysokého stupně sociální stability a sociálního konsensu. Nicméně sociální rozdíly zůstávaly půdou pro stávky. Vážným problémem zůstává nezaměstnanost. Ta se od sedesátých let v důsledku rychlého rozvoje techniky výrazně zvýšila. Vznikla tzv. dvoutřetinová společnost, která pro třetinu svých občanů nemá práci. Tento problém je tizivý, i když jeho tělo je zmírnována vysokými podporami v nezaměstnanosti, revalidifikací apod.

V tomto období se stabilizovala politická struktura jednotlivých zemí a ve srovnání s mezinárodním obdobím se celkem zjednodušila. Stranická roztríštěnost, tj. existence více stran malé a střední velikosti, se udržela v Itálii a přechodně se obnovila ve Francii; v SRN, Rakousku a řadě dalších zemí hrály nadále významnější roli v národním životě dvě, tři či čtyři strany, jako tomu bylo již dříve v Británii. Ještě větší význam než zjednodušení politického spektra měla proměna jednotlivých politických proudů. Konzervatismus, liberalismus, sociální demokracie a po roce 1956 i komunismus změnily svou podobu ve srovnání s mezinárodním obdobím. Krajně pravicové strany (blízké fašismu) zůstávaly okrajovým jevem. Pravé křídlo politické škály představovaly konzervativní strany. V padesátných letech v západní Evropě prevládaly. V Británii, SRN a Itálii byly socialisté po celé desetiletí, ve Francii po jeho velkou části v opozici. Pravicové vlády poskytly větší prostor soukromému podnikání, ale výsledky sociální politiky poválečných vlád s účastí levice zůstaly nedotčeny. Střelba do dělnických demonstrací, která byla před rokem 1953 v Itálii a ve Francii častým jevem, takřka ustala. Novým jevem byla i skutečnost, že v západním Německu se konzervativní strany opíraly o křesťanskou, v Itálii, ve Francii a v Rakousku pak vysloveně o katolickou ideologii.

Levou polovinu politické stupnice vyplňovaly především socialistické či sociálně demokratické strany, sdružené od roku 1951 v Socialistické internacionále. Ta na svém ustavujícím kongresu přijala deklaraci zásad, v nichž odmítla systém jedné strany, stejně jako spjatost s nějakou závaz-

nou ideologií, a vyslovila se pro demokratický socialismus, jehož základní hodnotami jsou svoboda, spravedlnost a solidarita. V demokratickém socialismu vidí jeho zastánce společenský model, který by na základě parlamentárního demokratického právního státu odstraňoval zlozády kapitalismu a třídní privilegia, garantoval sociální jistotu a uskutečňoval demokracii nejen ve státě a společnosti, ale i v hospodářství. Socialismus není chápán jako konečný cíl, ale jako trvalý úkol.

Na rozdíl od staršího socialistického myšlení přikládá demokratický socialismus menší roli socializaci výrobních prostředků; prohlašuje o ní, že nevede nutně k lepšímu řádu (a opírá se přitom o zkoušenosť východní Evropy). V této otázce však byly mezi socialisty rozdíly. Pro německé a švédské sociální demokraty byla kontrola hospodářské moci důležitější než formy vlastnictví, britští labouristé viděli naopak ve znárodnění rozhodující prostředek hospodářské politiky a po volebním vítězství vždy rozšířili státní sektor, který později konzervativní vlády opět omezil.

V zahraniční politice vyvíjela Socialistická internacionála iniciativu k uvolnění mezinárodního napětí. Sociálně demokratické strany zemí NATO stojí pevně na půdě tohoto spojenectví, ale odmítají se podřizovat politice USA. Pod vedením Willy Brandta, který byl v letech 1976-1992 jejím předsedou, překonávala Internacionála svůj tradiční eurocentrismus a doplňuje své řady o členské strany ze zemí "třetího světa". Socialistická internacionála byla prvním významným mezinárodním politickým hnutím, které obrátila pozornost světové veřejnosti k rostoucímu ekologickým problémům.

Pro konec 20. století je příznačným otupením rozporů mezi hlavními politickými ideologiemi, které vznikly na počátku 19. století - konzervativismem, liberalismem a demokratickým socialismem. Projevila se centrifugalní tendence. Soudobý konzervativismus uznává potřebu změn (i když v zájmu co největšího zachování daného stavu). Dnešní liberalismus přiznává značnou roli státu v ekonomice a má větší pochopení pro sociální politiku než tomu bylo před 150 lety. A demokratický socialismus se zcela smířil s tržní ekonomikou.

Značné změny nastaly i v mezinárodním komunismu. V roce 1956, tři roky po Stalinově smrti, přiznal Nikita Chruščov zločiny svého předchůdce a zahájil tak proces destalinizace. Represe v zemích sovětského bloku se změnily, ovšem šlo jen o liberalizaci v rámci totalitní diktatury. Navíc po Chruščovově pádu Brežnevova liberalizaci zabrzdil, nastalo období neostalismu, k teroru doby před rokem 1953 se však Rusko již nevrátilo. Ve druhé polovině padesátých let se sovětsko - čínskou roztržkou rozpadl

mocenský blok, který komunisté do té doby nazývali "socialistickým táborom". Také v západoevropském komunismu nastaly vážné změny, které se projevily především na dvou nejsilnějších stranách. Italská komunistická strana se krok za krokem vyvíjela směrem k sociální demokracii, tento vývoj byl dovršen v roce 1991. Francouzští komunisté setrvávali na starých dogmatech a ztratili většinu svých voličů.

Zásadní změnu v komunismu přinesl až nástup Michaila Gorbačova. Ten zahájil proces skutečné demokratizace, Sovětský svaz se však v jeho průběhu rozpadl. Režimy v satelitních státech se zhroutily či transformovaly již před rozpadem SSSR.

4. Etapy československého vývoje v letech 1948-1989

První polovina padesátých let byla obdobím nejhoršího stalinistického teroru. Počet politických vězňů je odhadován na 80 až 100 tisíc, do roku 1953 bylo 158 lidí z politických důvodů popraveno, mezi nimi i sociální demokrat Wahl, 369 sociálních demokratů bylo řadu let vězněno. Mimořádnou ukázkou gangsterismu byl případ Bohumila Laušmana. Rozvědka ho unesla z Rakouska a byl vězněn až do své smrti roku 1963. Vojtěch Dunder a Zdeněk Peška, který v prosinci 1948 vypracoval program strany, skončili na lavici obžalovaných vedle Milady Horákové a byli od souzení k dlouholetému žaláři. Ještě rok po Stalínově smrti se konal velký politický proces se sociálními demokraty (Görner, Tržický, Koubek, Kreidl, Pičman). Koncem roku 1953 označil první tajemník KSČ Novotný za hlavní ideologický úkol strany "boj proti masarykismu, sociáldemokratismu a náboženskému tmářství".

V letech 1956-1967 se destalinizace nevyhnula ani Československu. Represe se zmírnila, měnilo se klima uvnitř vládnoucí strany a v celé společnosti. Novotného vedení proces liberalizace brzdilo, tím se ovšem dostávalo do konfliktů se společností i s mnoha komunisty a nakonec i s velkou částí vedení vlastní strany. Odvolání Novotného a jeho vystřídal Alexander Dubčekem v lednu 1968 bylo začátkem pražského jara.

Nastala svoboda tisku a shromažďování, odbory a jiné společenské organizace se vymanily z podružní stranického aparátu. Za této situace se ustavil přípravný výbor pro obnovu sociálně demokratické strany v čele se Zdeňkem Bechyněm. Dubčekovo vedení si bylo vědomo, že přechod

k systému více politických stran v dané chvíli by Brežněv těžko toleroval, a rozhodlo se problém řešit jednáním s představiteli přípravného výboru. Plné dohody se nedosáhlo, ale obě strany jevily vzájemné pochopení. Sovětská intervence 21. srpna učinila konec pražskému jaru a tím i nadějím na možnost obnovy ČSSD.

Dvacetiletá tzv. **normalizace** znamenala návrat k represivnímu režimu, tato represe však nedosáhla rozsahu a krutosti jako v padesátých letech. Po helsinské konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (1975), v jejímž závěrečném dokumentu se signatářské strany zavázaly i k dodržování lidských práv, se vytvořily i nové podmínky pro opozici činnost. Vznikla Charta 77 a toto společenství dosáhlo mezinárodního uznání. V prostředí disentu se svobodně diskutovalo a v těchto diskusích, v exilové i samizdatové literatuře se objevují i myšlenky demokratického socialismu.

Mezi chartisty se utvořila skupinka nezávislých socialistů (Rudolf Battěk, Pavel Bergman, Jaroslav Mezník, Jiří Müller). Přihlásila se k Socialisticke internacionále a udržovala spojení s exilovou organizací ČSSD, která vydávala Právo lidu a posílala je do Československa. V exilové sociální demokracii došlo po roce 1983 k roztržce. Hlavními osobami jejího vedení zvoleného na curýšském sjezdu byli předseda Karel Hrubý a šéfredaktor Práva lidu Jiří Loewy. Od tohoto vedení se oddělila skupina Eduarda Táborského, Radomíra Luži, Jiřího Horáka a Přemysla Janýra. I ta měla kontakt s domovem, kam posílala svůj bulletin Korespondence. Počátkem roku 1989 se ustavila Společnost pro studium demokratického socialismu, jejími předsedy byli Břetislav Nedbálek a Stanislav Poštusta. Požádala úřady o registraci, tato žádost byla krátce před 17. listopadem zamítnuta. V jejím okruhu působil i Slavomír Klában, který se ujal přímé iniciativy k obnově Československé sociální demokracie. Podalřlo se mu oživovat kontakty s bývalými členy strany a získávat je pro budoucí spolupráci. Byl to zprvu nevelký okruh lidí, Klában se pokoušel získat i Battěka, ten však odmítl. Milan Grus zprostředkoval Klábanovi spojení s Jiřím Horákem, v červnu 1989 se Klában s Horákiem sešli v cizině na dlouho připravované schůzce a shodli se, že je třeba obnovit činnost ČSSD, a to i veřejně. Kroky k sociálně demokratickým myšlenkám učinila i skupina Obroda, založená v únoru 1989 většinou reformními komunisty. Povzbuzením pro současné i budoucí sociální demokraty byla i demonstrativní gesta západoevropských socialistů. Poslanec SPD Peter Glotz se několikrát setkal s představiteli českého disentu. První hlavou státu, která se

s nimi oficiálně sešla, byl francouzský prezent, socialist François Mitterrand.

Dne 19. listopadu 1989 bylo vydáno prohlášení o obnově činnosti ČSSD; podepsali je Slavomír Klaban, Břetislav Nedbálek a Vladislav Všecká.

Když se v listopadu 1989 obnovovala Československá sociální demokracie, měla na co navázat ve své historii. A mohla se oprít o myšlenkové bohatství mezinárodního demokratického socialismu. Avšak transformace diktatury v demokracii a zestátněné ekonomiky v tržní byla bez precedenta. ČSSD tak musela své úkoly řešit samostatně.

Sociální demokracie, nejstarší česká politická strana, splnila za sto dvacet let své existence velký historický úkol: vybojovala pro páříce staré společnosti 19. století - dělníky a ostatní chudé lidé - právo spolurozchodu vat o veřejných záležitostech. Tím je pozvedla na vyšší stupeň lidské důstojnosti: jako nositelé práva shromážďovacího, sdružovacího i volebního se stali součástí občanské společnosti, z níž byli do té doby vyřazováni. Demokracie v českých zemích a v celé střední Evropě byla vybojována přede vším dělnickou třídou a její stranou - sociální demokracií.

Evropské dvacáté století však ukázalo, že jednou dosažená demokracie nemá definitivu, že se musí neustále hájit proti autoritářským tendencím. Osudy demokracie v Československu byly pohnuté, dvakrát podlehla totalitní diktatuře. Sociální demokracie v těchto těžkých obdobích zachovala věrnost myšlenkám svobody a spravedlnosti.

Dnes, po bankrotu komunismu, stojí ČSSD před novými úkoly. Jde o to, aby se naše země plně zařadila do společenství evropských demokratických států. Současná etapa je ovšem charakterizována i krizí tradičních hodnot, výjatém individualismem, snahami o odbourání sociálního státu. Česká sociální demokracie, člena Socialistické internacionály, se plně hlásí k jejím základním hodnotám - svobodě, spravedlnosti a solidaritě. Úsilí o jejich naplnění je trvalý proces, je to úkol přede vším mravní.

5. PŘÍLOHA

VOLEBNÍ VÝSLEDKY SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE A JINÝCH ČESKÝCH LEVICOVÝCH STRAN V LETECH 1907 - 1946

VOLBY DO ŘÍŠSKÉ RADY

(procento z hlasů odevzdaných českým stranám)

ČECHY	1907	1911
Sociální demokraté	39,8	36,5
Sociální demokraté - centralisté	-	0,2
Národní sociálové	10,3	9,7

MORAVA

Sociální demokraté	30,7	26,5
Sociální demokraté - centralisté	-	2,5
Národní sociálové	1	2,2

SLEZSKO

Sociální demokraté	65,9	35,5
Sociální demokraté - centralisté	-	33,8
Národní sociálové	17,4	-

VOLBY DO POSLANECKÉ SNĚMOVNY ČSR

(procento ze všech odevzdaných hlasů)

	1920	1925	1929	1935
Čs. sociální demokraté	25,7	8,9	13,0	12,6
KSC	-	13,2	10,2	10,3
Národní socialisté	8,1	8,6	10,4	9,2
Němečtí soc. demokraté	11,1	5,8	6,9	3,6

VOLBY DO ÚSTAVODÁRNÉHO NÁRODNÍHO SHROMÁŽDĚNÍ 1946

ČESKÉ ZEMĚ

ČSSD	15,58
Národní socialisté	23,66
Lidovci	20,59
KSC	40,17

*Knižnice politického vzdělávání
Masarykovy dělnické akademie
Svazek 1*

**Josef Beldá, Jan Galandauer, Miloš Hájek,
Zdeněk Hradilák, Tomáš Pasák**

Dějinná cesta české sociální demokracie 1878 - 1989
Vydala Masarykova dělnická akademie v nakladatelství FÉNIX, Praha 1996
Vytiskla Příbramská tiskárna, s. r. o.

ISBN 80-85245-02-7